

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Katolická teologická fakulta
Ústav dějin křesťanského umění
Teologické nauky

Markéta Krejčová

Katolická reformace v Kosmografii české Zikmunda z Púchova

Bakalářská práce

Vedoucí práce: PhDr. Tomáš Petráček Ph.D., Th.D.

2010

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci zpracovala samostatně s využitím uvedených pramenů a literatury.

V Praze dne

Úvod.....	4
1. Vydání Kosmografie české v kontextu protireformačních snah.....	8
1.1 Plán obnovy katolické církve v Čechách.....	8
1.2 Vydání Kozmografie české.....	14
2. Kosmografie česká v rámci soudobé literatury.....	18
2.1 Zeměpisná a historická literatura.....	18
2.2 Koncepce Kosmografie české.....	20
2.3 Konfesijní zápas v české dobové literatuře.....	23
3. Reforma křesťanstva.....	27
3.1 „Napomenutí vrchnosti...“.....	27
3.2 „O Zemi české“.....	34
Závěr.....	39
Prameny a literatura.....	41

Úvod

Roku 1544 byla v Basileji vydána Kosmografie německého teologa, hebraisty, matematika a geografa Sebastiana Münstera. Dílo se setkalo se širokým ohlasem a četní „amatores historiae“, mezi nimiž byl i císař Karel V., si vyžádali latinské vydání.¹

Zájem o spisy tohoto druhu byl podnícen novými zámořskými objevy i oživením Ptolemaiova díla a jeho pojetí geografie jako popisu všeho obydlého světa. Renesanční Evropa zaznamenala neobyčejný rozkvět kartografie i mimořádnou popularitu prací, které předkládaly úvod do zeměpisné problematiky, tzv. kosmografií. Například *Cosmographiae introductio* Martina Waldseemüllera vyšlo během roku 1507 pětkrát. Roku 1524 vydal v Landshutu Petr Apián svůj *Cosmographicus liber*, jehož nové, doplněné vydání pořídil roku 1544 Gemma Frisius. Tento spis vyšel do roku 1604 šestadvacetkrát. Oblibě se těšily i práce Henrica Glareana, Joachima Valdiana, Oronce Finé či Johanna Hontera, Johanna Rawa, Francisca Barocia, Francisca Alvarese, Juana Pereze de Moya a Laurentia Corvina.²

Kosmografie znamenala původně totéž, co geografie. Užívání těchto frekventovaných pojmů však bylo velmi vágní. Podle Ptolemaia má geografie za hlavní úkol zakreslovat všechny známé části Země, zatímco tzv. chorografie se zabývá popisem jednotlivin. O přesnější vymezení pojmu geografie se pokusil Johannes Werner,³ který geografii přisuzuje úlohu vyměřování a určování zeměpisných vzdáleností. Petr Apian přijímá Wernerovo pojetí geografie, ale odlišuje od ní kosmografii, která se má zabývat astronomickými základy zeměpisu, a Ptolemaiovu chorografii nazývá topografií.⁴

Kosmografiemi se nazývaly zpravidla drobnější tisky, které přinášely prostý přehled astronomického a matematického zeměpisu, popis světadílů se soupisy zeměpisných objektů. Münster přistoupil k zpracování tohoto žánru originálním způsobem. Svůj pohled rozšířil o regionální zeměpis a po Strabonově vzoru jej spojil s dějepisným líčením. Podává tak podrobný popis světa v jeho nově objevené podobě a přináší pohled na jednotlivé krajiny a města, jejichž tvářnost chce zachytit pro budoucí generace, i s jejich historií.

Sebastian Münster⁵ byl humanista a učenec širokého rozhledu, autor více než 70 spisů. Zabýval se filologií, zejména hebraistikou, teologií, geografií a historií, astronomií

¹ *Cosmographiae universalis Libri IV* vyšla poprvé v Basileji u H. Petri roku 1550.

² Viz HORÁK 1958, s. 188–192.

³ *Joannis Verneris Nurembergensis recens interpretamentum in primum librum Geograficae Cl. Ptolemaei*, Nürnberg 1514

⁴ Viz KRUECKEN 2004.

⁵ zákl. práce věnované S. Münsterovi : H. K. Burmeister, *Sebastian Münster. Versuch eines biographischen Gesamtbildes*, Basel – Stuttgart 1963. – H. K. Burmeister, *Neue Forschungen zu Sebastian Münster*. Historische Verein Ingelheim 1971.

i matematikou. Narodil se 20. ledna 1488 v Ingelheimu. Studoval v Heidelbergu, roku 1505 vstoupil do františkánského řádu. Umožnilo mu to nadále prohlubovat své vzdělání: v Löwenu studoval matematiku, geografii a astronomii, ve Freiburgu hebraistiku. Od roku 1509 pokračoval v studiu hebrejštiny u Konrada Pellikana v Rufachu a Pforzheimu, kde byl roku 1512 vysvěcen. Od roku 1514 do roku 1518 byl lektorem na františkánské universitě v Tübingenu, potom v Basileji a od roku 1521 v Heidelbergu. Zde byl roku 1524 jmenován profesorem hebraistiky. V roce 1529 odešel přednášet hebrejštinu do Basileje, opustil řád a přiklonil se k reformaci, o rok později se oženil s Annou Selberovou, vdovou po basilejském knihtiskaři Adamovi Petrim.⁶ V letech 1547-1549 působil jako rektor basilejské univerzity. Zemřel 26. května 1552 na mor.

Na Kosmografii, svém nejdůležitějším díle, pracoval bezmála třicet let. V jejích šesti knihách podává popis všech tehdy známých částí světa: zemí a národů, jejich zvyků, náboženství a dějin. Zpracovával ji na podkladě zpráv klasických autorů, například Ptolemaia, Strabona či Solina, středověkých i novověkých pramenů i s přispěním četných spolupracovníků. Zachytil tak tehdejší představu o světě spolu s fantastickými vyprávěními a bezděčnými anachronismy, které jsou způsobeny přejímáním různorodých zdrojů. Svou prací chtěl přispět k porozumění božím stvořitelstvímu dílu a jeho chvále.⁷

Münsterova Kosmografie se do roku 1628 dočkala 35 vydání (20 německých, 5 latinských, 6 francouzských, 3 italských a vydání českého) a stala se předlohou dalších zpracování i v jiných jazycích. České vydání tohoto díla vyšlo roku 1554.

Kosmografie česká i její původní předloha byla v českém prostředí velmi rozšířená i oblíbená.⁸ Nezůstala proto ani stranou zájmu odborné literatury, jež o ní pojednává z různých hledisek: zeměpisného, literárního, jazykového, historického i knihovědného. Ze zásadnějších studií můžeme zmínit práci Františka Černého, který se zaměřil na jazykovou stránku Kosmografie, popisem Čech se zabývá Dušan Trávníček. Oldřich Kašpar se jí věnuje zejména jako prameni zpráv o zámořských objevech, o mapě Zikmunda z Püchova píše Bohuslav Šimák. Vztah Kosmografie české k originální předloze rozebírá německý bohemista Gerd Freidhof. Jaroslav Pánek se ve statí Praha a středoevropské metropole v Kosmografii české Zikmunda z Puchova vedle vytyčeného tématu zamýšlí nad Kosmografií českou jako historickým pramenem.⁹

---

⁶ Vydavatel Kosmografie Heinrich Petri byl jeho nevlastní syn.

⁷ Viz FREIDHOF 1988, 447–448.

⁸ Münsterova Kosmografie v originále nebo v českém překladu je např. nejrozšířenějším titulem zeměpisné literatury v inventářích měšťanských knihoven: viz např. PEŠEK 1987, 90–92, FEJTOVÁ/PEŠEK 2001, 211–224, FEJTOVÁ 2005, 339–352, KAŠPAR/PEŠEK 1988, 5–14.

⁹ Viz ČERNÝ 1893, 444–462. TRÁVNÍČEK 1956, 7–20. KAŠPAR 1980, 59 – 63. ŠIMÁK 1946, 1–10. FREIDHOF 1988, 441–466. BOHATCOVÁ 1990, 188–192. PALACKÝ 1831, 438–440. PÁNEK 2007, 103–118.

Většina prací vysoce hodnotí její význam jako souboru vědomostí, jenž do té doby v české literatuře chyběl. Palackého obdivné „fuius Troes“ platí skutečnosti, že kniha mohla být v Čechách (a za české peníze) vůbec vydána. Zpravidla se kniha však přistupovalo jako k jedné z adaptací Münsterova díla a byla hodnocena převážně v kontextu geografie, aniž byla věnována dostatečná pozornost jejímu osobitému pojetí a intencím, které z ní dělají zajímavý historický pramen. Samotný přínos překladatele byl zejména starší literaturou často přijímán s rozpaky. Vedle nedostatků jazykových i formálních mu bylo vytýkáno tendenční zaměření, obsáhlé a bezobsažné moralizace, oslavné pasáže věnované Ferdinandu I., jež prý neorganicky narušují rámeček knihy a jsou motivovány zjištěnou snahou zalíbit se panovníkovi. Jaroslav Pánek formuluje několik otázek, které se týkají míry věrnosti originálu a charakteru překladatelských úprav, zejména zda jde o doplnění faktografického rázu, nebo jde o úpravy vedené ideovým záměrem překladatele. V případě, že Zikmund z Púchova určitý ideový záměr sledoval, jedná se o jeho vlastní postoj, nebo vyjadřuje širší mocenské zájmy? Jak se ohled na zájmy českého prostředí promítl do zpracování Kosmografie české?¹⁰

Ve svém článku pro Miscellanea oddělení rukopisů a starých tisků¹¹ jsem se zaměřila na celkovou koncepci a ideové zaměření českého překladu s ohledem na okolnosti jeho vzniku. Chtěla bych na tento nástin navázat, prohloubit jej a rozšířit. Protože v pozadí vydání Kosmografie české stály motivy (pro)habsburské a náboženské propagandy, stal se konkrétním tématem mé bakalářské práce obraz katolické reformy v Kosmografii české, nakolik se zde objevuje, jak a v jakých souvislostech se o ní uvažuje a co se od ní očekává. A protože rozsáhlé, mnohostránkové moralizace Zikmunda z Púchova na sebe poutají takovou pozornost, zajímalo mě, jak reflektují krizi křesťanského světa a jaké postoje vyjadřují. Nejprve bych se chtěla zmínit o prostředí a souvislostech, v jakých se o vydání Kosmografie české začalo uvažovat, a zasadit je do širšího kontextu protireformačního programu katolické církve v Čechách. Upevnění jejího postavení předpokládalo především obnovu pražského arcibiskupství a katolického školství, důležitý byl i dozor nad veřejným působením tisku. Překladatelově koncepci díla v rámci soudobé zeměpisné a historické literatury se budu zabývat v další části práce. Vzhledem k nábožensky moralistnímu a propagandistickému charakteru komentářů se chci zastavit také u vydávání konfesijně zaměřené literatury, která hrála významnou úlohu při formování veřejného mínění. Potom se již obrátím ke konkrétním názorům Zikmunda z Púchova na náboženskou a společenskou situaci a jeho představám o řešení krize, kterou prožívala tehdejší

---

¹⁰ Viz PÁNEK 2007, 103–118.

¹¹ KREJČOVÁ 2006, 60–71.

křesťanská Evropa. Nemohu zde zaznamenat a rozebrat všechny autorovy poznámky a komentáře k tématu. Vybrala jsem proto několik pasáží, které se k problému vyjadřují zásadnějším způsobem a dobře charakterizují jeho názory. Vycházím při tom z kapitoly Napomenutí k vrchnosti, aby zjevné hříchové zastavování byli, který doplním ukázkami z jiných míst Kosmografie tam, kde klíčový text pro ilustraci nestačil. V poslední části práce budu sledovat, jak se téma odráží v popisu a charakteristice Českého království.

1. Vydání Kosmografie české v kontextu protireformačních snah

1.1 Plán obnovy katolické církve v Čechách

„Nejjasnější králi, nepochybuji, že Vaší Královské Milosti v dobré paměti zůstává, jak jest Vaše Královská Milost z obzvláštní k národu českému milostivé náchylnosti nejednou rozmlouvání se mnou mívati ráčila. Totiž aby se národu českému Kosmografia, kniha o položení všeho světa a všech národech jazykem českým sebrala a sepsala, jako jiní národové to v svých řečech také sepsáno mají...“¹²

Tak začíná předmluva nakladatele nejrozsáhlejšího našeho tisku doby předbělohorské, Kosmografie české, českého zpracování proslulé *Cosmographiae universalis* basilejského profesora Sebastiana Münstera. Původcem myšlenky zprostředkovat svým poddaným soubor informací o veškerém tehdy známém světě byl král Ferdinand I.¹³

Traduje se, že tento návrh padl během návštěvy delegace pražské kapituly ve Vídni roku 1552. Jan z Púchova, který v letech 1544–1554 zastával spolu s Valentinem Hahnem úřad administrátora, a probošt Jindřich Scribonius¹⁴ tam byli vysláni, aby požádali panovníka o podporu ve svém rekatolizačním úsilí. Je však pravděpodobné, že administrátor na toto téma hovořil s králem již dříve, protože práce na překladu trvala mnohem déle. Sám překladatel knihy Zikmund z Púchova udává, že „více než čtyři léta dotčenou Kosmografii překládal a sbíral“.¹⁵ Přesto tato domněnka zřejmě vypovídá o okolnostech, za nichž se o vydání Kosmografie začalo uvažovat a jež nám umožňují lépe porozumět pohnutkám, které k němu vedly.

Jednalo se o organizační upevnění církve, její vnitřní obnovu a posílení její věrohodnosti i prestiže. Katolická církev v českých zemích se dlouhodobě potýkala s úpadkem svého vlivu i postavení. Plán na rekatolizaci země předložila horní konzistoř na panovníkovu žádost již po potlačení stavovského odboje v roce 1547. K nejpodstatnějším

---

¹² Kosmografie 1554, 2.

¹³ Ferdinand I. obdržel latinský exemplář Kosmografie od Sebastiana Münstera, svědčí o tom Münsterův dopis Konradu Pellikanovi z 5. července 1550 i list., který napsal Ferdinandovi I. již v únoru 1550, krátce před oficiálním datem vydání: „Du, durchlauter König, nimm deshalb mit königlichem und freundlichem Sinn diese unsere Schrift an, die ich aus vielen berühmten Geschichtschreibern in jahrelanger schwerer Arbeit zusammengestellt und, soweit ich es mit Geist und Fleiß vermochte, in eine Ordnung gebracht habe, nicht nur was Ungarn angeht, sondern auch die andern ererbten Königreiche und Deine Herrschaftsgebiete, nämlich das römische, böhmische und österreichische.“ FREIDHOF 1988, 451.

¹⁴ JUDr. Jindřich Scribonius (Pišek) z Horšova byl přijat do pražské kapituly v roce 1549, působil zde jako děkan a probošt, od r. 1552 pak jako administrátor. Později byl navržen i na post arcibiskupa, ale nepřijal, zato však byl spolehlivou oporou arcibiskupovi Antonínu Brusovi. Byl také příznivcem tovaryšstva Ježíšova, o jehož povolání do Čech se zasloužil. Zemřel 13.1.1586 v Praze. Viz JIREČEK 1876, 220.

¹⁵ Kosmografie 1554, 4.

bodům tohoto plánu patřila obnova arcibiskupství, znovunabytí katolického vlivu na pražské univerzitě, zákaz Jednoty bratrské a cenzura knih.¹⁶

Z hlediska konsolidace katolicismu v českém království mělo zásadní význam obnovení pražského arcibiskupství. Arcibiskupský stolec zůstal neobsazen od přestupu Konráda z Vechty k husitství roku 1421. Vedení pražské diecéze proto přešlo na svatovítskou kapitolu a papežem pověřené administrátory. Od r. 1434 až do poloviny 16. století byli administrátory voleni či jmenováni členové kapituly. Administrátor měl pravomoci biskupa a zajišťoval církevní správu v Čechách.

Přijetím kompaktát z roku 1436 za zemský zákon bylo od roku 1485 v království legalizováno dvojvěří. Ačkoliv se obě církve, katolická i kališnická, považovaly za součást církve obecné a uznávaly apoštolskou posloupnost, sjednotit církevní správu pod společným arcibiskupem se nepodařilo. Protože volbu Jana Rokycany roku 1435 kurie neuznala, byli zvoleni prozatímní administrátoři. Jejich pomocným správním sborem byly konzistoře, pro katolické kněžstvo tzv. horní, pro utrakvisty dolní konzistoř. Ta se utvořila při týnské faře na Starém Městě. Po její reorganizaci roku 1478 ji tvořilo 12 členů. Její činnost měli zabezpečovat 3 volení defenzoři. Konzistoř měla na starosti obsazování far a vrchní soudnictví v utrakvistické církvi. Administrátor byl volen stavy a kališnickým duchovenstvem.

Obě církve podléhaly silnému vlivu a zájmům stavovské obce, zásadní náboženské otázky se řešily na zemských sněmech. V kompetenci církevních orgánů zůstala pouze správa, o svěcení kněží, biřmování, ale i svěcené oleje bylo nutné žádat v sousedních biskupstvích. Protože duchovní správa katolická i utrakvistická trpěla nedostatkem kněží, stavy na zemských sněmech mnohokrát usilovaly a žádaly o ustanovení arcibiskupa, „který by kněžstvo obojí strany světil, řídil, spravoval a vinné s tou konzistoří, k které by přináleželi, trestal“.¹⁷

Reformace způsobila další proměny náboženských poměrů. Luterství, které spolu s Jednotou bratrskou, blízké kalvínským názorům, stálo mimo kompaktáta, se pokoušelo o svou legalizaci pronikáním do správních orgánů utrakvistické církve. Vznikalo tak napětí mezi radikalizujícími se novoutrakvisty a původními kališníky, kteří se svými konzervativnějšími postoji přibližovali straně katolické. Král se na radu vídeňského biskupa Johanna Fabera pokusil zamezit pronikání reformačních proudů úsilím o ovládnutí kališnické konzistoře a její sblížení s katolíky. Vyrovnat se s požadavky kompaktát vyžadovalo z katolického hlediska přistoupit na kompromisy. Snaha prosadit pro Čechy

---

¹⁶ Viz WINTER 1940, 126.

¹⁷ Rotulus missivarum bohemicarum consistorii sub utraque 1578–1580 viz BOROVIČ 1873, 9.

laický kalich a kněžská manželství však narážela na odmítavý postoj Říma. Přijímání pod obojí bylo povoleno až v roce 1564 papežem Piem IV. a setkala se s rozpačitou odezvou jako ústupek, „jenž nikoho nezíská a věrného katolíka odradí“.¹⁸ I když se králi podařilo v dolní konzistoři svůj vliv prosadit,¹⁹ docházelo zároveň k odcizování konzistoře vůči členské základně. Ta se naopak přibližovala k luterství, kompaktáta pokládala za překážku dalšího vývoje a po nástupu Maxmiliána II. dosáhla jejich zrušení.

Kompaktáta měla až do roku 1568 platnost zemského zákona, což předpokládalo, že i pražské arcibiskupství bude obnoveno na jejich podkladě také pro utrakvistickou církev. Vzhledem k tomu, že se od roku 1462, kdy je papež Pius II. zrušil, nepodařilo dosáhnout jejich papežské ratifikace, byl tento předpoklad problematický.

Obnovení pražského arcibiskupství bylo výsledkem mnohaletého jednání, jež nekomplikovala pouze zdejší náboženská specifika, jak je představovala právě kompaktáta, ale i otázka sekularizovaného církevního majetku, a tím i hmotného zabezpečení arcibiskupství, a střetávaly se v nich zájmy panovníka, katolické církve a utrakvistických stavů.²⁰ Obnovení pražského arcibiskupství bylo slavnostně ohlášeno Zlatou bulou Ferdinanda I. 26. září 1562. Jako první byl do obnoveného úřadu jmenován Antonín Brus z Mohelnice. Tím, že panovník převzal náklady na znovuzřízení a chod arcibiskupství, získal i právo prezentace arcibiskupa.

Jinou významnou otázkou představovalo vhodné vzdělávání. Velmi naléhavě byl totiž pociťován nejen nedostatek kněží, ale, jak píše Jan Beckovský, i „katolických mistrů školních“.²¹ Karlova univerzita byla od roku 1462, kdy byla zavedena povinná přísaha na kalich, pro katolíky prakticky uzavřena a tím bylo dáno i její omezení národnostní. Pražské vysoké učení nabylo provincionálního charakteru, právnická univerzita zanikla, lékařství a teologie se vyučovaly občas a jen jako doplněk učební osnovy fakulty artistické. Proto odcházeli za vzděláním do zahraničí nejen katolíci, ale i nekatolická aristokracie. Karlova univerzita se stala především učilištěm pro měšťanské vrstvy a vychovávala učitele pro nižší školy, úředníky a utrakvistické duchovní.²²

Představitelé katolické církve si uvědomovali, jak hluboký vliv má vzdělání na utváření víry. Ivana Čornejová cituje výrok Jindřicha Scribonia z roku 1555, v kterém si administrátor stěžuje: „Nemáme učených kněží, nemáme rektorů školních-katolíků, takže

---

¹⁸ list abatyše kláštera sv. Kláry v Chebu Antonínu Brusovi z r. 1565. Viz WINTER 1940, 131.

¹⁹ od roku jmenoval defensory sám s královskou radou, přezkoumával i stavy volené administrátory a potvrdil je. Roku 1562 zvoleného kandidáta odmítl a administrátora i s členy konzistoře jmenoval sám. Viz JANÁK/HLEDÍKOVÁ/DOBEŠ 2005, 188.

²⁰ Viz KAVKA/SKÝBOVÁ 1968, 35–55.

²¹ BECKOVSKÝ 1879, 199.

²² Viz ŠMAHEL 2002, 354–359.

v čele většiny škol stojí husité nebo luteráni, což je církvi na velkou škodu, neboť si mládež v útlém věku osvojuje s gramatickými pravidly názory nekatolické...“²³

Péče o vzdělávání patřila k prioritám Ferdinanda I. Jeho úsilí o povznesení úrovně vídeňské univerzity mu umožňovalo uplatňovat svůj vliv a dohled nad formací intelektuálních elit, státních úředníků, kněží a učitelů. Staral se nejen o její personální a materiální zajištění, ale také o náboženský profil univerzity. Když se ani povinným přihlášením profesorů ke katolickému náboženství²⁴ nepodařilo zamezit šíření reformačních myšlenek, byli roku 1551 do Vídně povoláni jezuité, kteří posléze převzali správu filozofické a teologické fakulty.²⁵

Situaci pražského učení bylo třeba řešit s ohledem na skutečnost, že postavení katolíků v Čechách neopravňovalo k naději na jeho rekatolizaci. Přímý mocenský zásah do poměrů na univerzitě byl nevhodný také z politických důvodů, z obavy před odporem nekatolických stavů, kteří univerzitu ovládali. Jako vhodná cesta se jevila možnost obrátit se na jezuitu, kteří se osvědčili v Mnichově a Ingolstadt, a založit kolej vlastní. O tom s panovníkem jednala deputace pražské kapituly v roce 1552.²⁶ Delegáti přišli již také s konkrétním návrhem jejich materiálního zabezpečení. Zanedlouho se začaly podnikat první praktické kroky k zajištění příchodu nového řádu. V roce 1554 se obrátili představitelé české katolické obce na Ignáce z Loyoly s prosbou o vyslání Tovaryšstva Ježíšova do Čech a jejich žádost podpořil svou korespondencí i král Ferdinand I. V následujícím roce se přijel s místními poměry seznámit „apoštol Německa“ Petr Canisius. První jezuité začali působit v pražské svatoklimentské koleji v červenci 1556. Podle zakládacího privilegia Ferdinanda I. z 15. března 1562 patřily ke koleji nejenom vyšší fakulty, filozofická a teologická, ale také tzv. studia inferiora, tedy školy nižší.²⁷ Hmotně byla kolej zaopatřena panovnickou nadací, která ji zajišťovala roční příjem 2150 kop míšeňských grošů. Jezuitský vzdělávací systém, v němž byla založena řada nových vyšších škol v Čechách i na Moravě, poskytoval kvalitní vzdělání a pro formování katolické inteligence i její prestiž měl mimořádný význam.²⁸

---

²³ Viz ČORNEJOVÁ 1995a, 32. (Zdroj neuvádí.)

²⁴ Podle statutu z roku 1546 se měl každý nový profesor veřejně a slavnostně přihlásit ke katolictví. Viz HAUSENBLASOVÁ 2008, 461.

²⁵ Viz JANÁČEK 1968, 236-237, HAUSENBLASOVÁ 2008, 461.

²⁶ Viz BECKOVSKÝ 1879, 199.

²⁷ ČORNEJOVÁ 1995b, 247-268.

²⁸ Viz VOREL 2005, 268.

K proměnám společenského vědomí přispěl celkový vzrůst gramotnosti a rozvoj vzdělanosti světských neprivegovaných vrstev a jejich širší a aktivnější zapojení do kulturního života, který pak zpětně odráží jejich zájmy společenské, politické i náboženské. Kulturní a literární život je ovlivněn evropským humanismem, který u nás ve své vrcholné fázi zobecnil právě v měšťanském prostředí. K vzdělanostnímu rozhledu přispěla snadnější výměna informací v důsledku nárůstu cestovatelských zkušeností i rozšíření knižní produkce díky knihtisku.

Vynález knihtisku také umožnil masovou propagaci náboženského učení různých směrů a přispěl k značnému rozšíření náboženské polemiky. Jeho rozvoj v Čechách byl ovlivněn tím, že zdejší trh nebyl příliš široký, nadto byl názorově či konfesijně rozdělen. Aby se dosáhlo rychlé návratnosti vynaložených prostředků, protože tiskárny byly relativně malé a jejich finanční možnosti omezené, byly náklady knih nízké. Řada tiskáren si již záhy vytvořila výrazný ideový profil. Zejména v počátcích knihtisku lákala mnohé tiskaře, kteří bývali často literárně činnými humanisty, spíše možnost veřejného působení než podnikání na komerční bázi, i když naopak někteří se zaměřovali na vydávání knih určitých názorových nebo náboženských skupin právě z obchodních důvodů. Mezi tiskaři působili zastánci různých ideových stanovisek. Katolíky byli plzeňští tiskaři Mikuláš Bakalář a Jan Peck nebo malostranský Bartoloměj Netolický, k utrakvistům se hlásili například dva významní humanisté a překladatelé, pražský tiskař Mikuláš Konáč z Hodiškova a Oldřich Velenský, tiskař z Bělé pod Bezdězem, vydavatel českých překladů Luthera či Erasma Rotterdamského. Tiskař tzv. Pražské bible a majitel jednoho z nejstarších nakladatelských domů v Praze Pavel Severin z Kapí Hory byl luterán. Jako sympatizanti či členové Jednoty bratrské jsou známi Pavel Olivetský, Mikuláš Klaudian, Jiřík Štyrsa, Jindřich Šturm a Alexandr Oujezdský, tiskař proslulého Šamotulského kancionálu. Nejvíce tiskáren působilo v Praze, střídavě také v Plzni, Mladé Boleslavi, Bělé pod Bezdězem a Litomyšli. Snaha o státní kontrolu tisku vedla roku 1537 k zákazu působení mimopražských tiskáren, po roce 1547 byl dočasně zakázán veškerý tisk. Výjimku obdržel pouze Bartoloměj Netolický. Petr Voit upozorňuje na zlom, který je patrný v obsahové skladbě tiskařské produkce v tomto období.²⁹ Do porážky protihabsburského odboje vedle děl úřední, naučné či praktické povahy dominovala nekatolická literatura. Ještě roku 1547 se mezi vydanými tituly objevuje Husovo Zrcadlo, Konáčovo Hořekování, či práce Johanna Fridricha Saského, Martina Luthera či Urbana Heinricha Rhegia, polemická a časová literatura. Po roce 1548 se setkáváme vesměs s tisky

---

²⁹ Viz VOIT 1987, 309.

úřední a vzdělávací povahy nebo s knížkami lidového čtení. K oživení knihtisku došlo až počátkem 50. let, výroba však zůstala soustředěna převážně v Praze. Kromě Melantrichova nakladatelství však zde až do konce 60. let působily pouze menší tiskařské podniky. Mimo Prahu se udržely jen tiskárny v Litomyšli a Chebu.

Na Moravě byla situace odlišná. K rozvoji knihtisku zde dochází až po roce 1530. Do té doby se zde tisklo jen nahodile. První stálá tiskárna byla založena roku 1538 v Olomouci. Zásadní význam měl příchod norimberského tiskaře Jana Güntera do Prostějova roku 1544, od roku pak 1551 působil v Olomouci. Morava nebyla tolik postižena cenzurou po roce 1547, ačkoliv ani jí se sankce nevyhnuly,³⁰ a v polovině 50. let předstihla produktivita jejích tiskáren Čechy. Také na Moravě se jednotlivé tiskárny specializovaly na vydávání konfesijně vyhraněné literatury. Politicko-náboženským poměrům odpovídá, že zde bylo možné tisknout zakázky mikulovských novokřtěnců či habrovanských z Lulče a že zde dlouhodobě mohla působit ilegální tiskárna Jednoty bratrské.

Nezanedbatelný význam měl dovoz knih ze zahraničí, dováženy byly i české knihy vytištěné v cizině, zejména v Norimberku, což byl i způsob, jak snáze obejít různá cenzurní nařízení či zákazy.³¹

Vzhledem k možnostem svého působení se knižní produkce těšila vždy zvláštnímu dohledu ze strany duchovní i světské správy. Cenzura se týkala nejen domácí literatury, kontrole podléhala i distribuce knih vydávaných v zahraničí. Mezi nejvýznamnější výnosy patřil tzv. svatojakubský mandát z roku 1508, zaměřený proti Jednotě bratrské. Od 18. července 1526 byla nařízena předběžná cenzura rukopisu u administrátora katolické konzistoře. Hotová kniha pak podléhala cenzuře pražského purkmistra a konšelů. Roku 1537 uložil Ferdinand I. dohled nad vydávanými tiskovinami oběma konzistořím, zároveň omezil vydávání knih v Čechách na Prahu. Utravvistické stavy se usnesly o cenzuře všech nekatolických náboženských knih v roce 1439 a pověřily jí univerzitu a dolní konzistoř. Dohled nad spisy nenáboženského obsahu spadal do královské pravomoci a vykonávali jej jmenovaní úředníci nebo místodržící. Utravvistická konzistoř se pokusila prosadit, aby jí byla svěřena prohlídka všech knih, ale bez úspěchu. Mnozí autoři či tiskaři se domáhali královských privilegií, aby nemuseli podléhat dozoru cenzury, jiní se uchýlovali k tzv. tajným tiskům bez udání místa a jména. Angažmá tisku při podpoře stavovského odporu proti panovníkovi v roce 1547 bylo příčinou jeho zákazu. Nadále směl působit pouze oficiální dvorský tiskař Bartoloměj Netolický, ale i on podléhal dozoru královského

---

³⁰ Olomoucký tiskař Jan Olivetský byl za svou účast na protihabsburském odboji popraven.

³¹ Viz BAĎUROVÁ/BOHATCOVÁ/HEJNIC 1987, 321-329, též VOIT 1987, 305 též VOLF 1925.

hejtmana. Toto opatření, v praxi ostatně obcházené, se udrželo dva roky, postupně byly povolovány i další tiskárny. Ačkoliv Ferdinand I. nadále usiloval o státní kontrolu a regulaci jejich produkce, poměry v českém knihtisku byly nepřehledné a jeho snahám se vymykaly. Zpřísnění cenzury požadovala i pražská kapitula ve svém rekatolizačním programu z roku 1547, přičemž poukazovala také na vliv, který má na vydávání a šíření kacířské literatury utrakvistická univerzita. Zvláštní zřízení týkající se cenzury vyšlo v roce 1548 zároveň v Čechách i Německu. Nad politickou literaturou měla dohlížet zvláštní komise z členů královské komory, náboženské spisy zůstaly pod dozorem obou konzistoří. Po roce 1562 prováděl cenzuru pražský arcibiskup. Antonín Brus z Mohelnice také předsedal zvláštní komisi tridentského koncilu, která měla zpracovat index zakázaných knih. Tento koncil pak stanovil základní pravidla katolické cenzury. Na Moravě byla cenzura svěřena mandátem z roku 1567 olomouckému biskupu Vilému Prusinovskému.³²

Rekatolizace v daných podmínkách představovala dlouhodobý proces, v tomto období se obnova katolické církve v Čechách teprve započala. Osobní postoje Ferdinanda I. vyjadřovala spíše erasmiánská umírněnost, která odpovídala i humanistickému ovzduší dvora, navíc přímočarému prosazování rekatolizačních snah bránilo nedostatečné mocenské zázemí a politické ohledy, mimo jiné i nutnost zajistit si podporu stavů při válkách s Turky. Byly však úzce spjaté s univerzalistickou a centralistickou koncepcí jeho vlády a směřovaly tak k prosazení vlastních politických cílů. Prestiž církve podporoval i nepřímými, propagandistickými prostředky. Další pokusy směřovaly například k podchycení nové šlechtické generace. Přitažlivost příslušnosti ke katolické straně měly zajistit vazby k panovnickému dvoru a aristokratické společnosti katolicky orientovaných zemí.

1.2 Vydání Kosmografie české

Vydavatelská předmluva Kosmografie české nám přibližuje společná jednání mezi králem a představiteli katolické církve v Čechách. Ukazuje, jaký význam a úlohu přikládal Ferdinand I. všeobecnému vzdělání, k němuž měla směřovat i péče o vydávání naučné literatury: „poněvadž jest učení svobodná na větším díle národ český potupil, od cesty předkův svých daleko odstoupil a na obyčeje cizí, zlé, barbarské, s hanbou svou velikou a budoucí zkázou jistou se vydal...“³³ Kosmografie připadala Ferdinandu I. pro tento účel zvláště vhodná. Nešlo jenom o to rozšířit vědomosti o cizích národech a krajích.

---

³² Viz MENČÍK 1889, 85 též BOHATCOVÁ 1990, 209 a VOIT, 1987, 305.

³³ Kosmografie 1554, 2.

Vzdělanost a širší rozhled měly také bránit pěstování náboženských sporů, předcházet laickému vykládání Písma svatého a kacířství. Podle Jana z Púchova vede nedostatek „dobrých a hodnověrných“ knih ke snaze hledat veškeré poučení o světě v Bibli, čímž dochází ke zkreslování smyslu, „valchování“ Písma svatého.

O četbu Písma v českém překladu byl už od 15. století nepřetržitý zájem, zejména v tištěné podobě.³⁴ Čtenáři je vnímali nejen v jeho náboženské rovině, jeho myšlenkové i žánrové bohatství je předurčovalo k širokému čtenářskému využití a kulturnímu dopadu.³⁵ Názory na takové uplatnění Písma svatého však nebyly jednoznačné. Jan z Púchova se spíše obával, že bez pokory a ohledu k učení církve může jeho četba strhávat k pýše proti Bohu i svědomí. Lidem žádostivým světské chvály, kteří by chtěli jiné převyšovat výmluvností a učeností, předkládá proto raději tuto kroniku. Kosmografie měla být k užítku i těm, kteří měli postavení v nějakém úřadě či v správě: „Ježto by z kněh nadepsaných všecky skutky a historie minulé co v zrcadle spatřiti mohli a v přítomnosti čeho by následovati aneb vystříhati se měli, aby věděli a z toho potom o věcech budoucích rozumně aby soudili a je předzvídali. Netoliko pak rozumnosti, ale také potěšení své mysli z dotčených věcí aby nabývali, poněvadž v řeči své nic z toho a k tomu podobného hodnověrného nemají...“³⁶

Vydání Kosmografie se ujal Jan z Púchova, administrátor pražského arcibiskupství, arcijáhen u sv. Víta, probošt mělnický a člen vyšehradské kapituly, jemuž již z titulu jeho funkcí náležela starost o to, aby se takové žádosti, „Pánu Bohu líbezné a poddaným užitečné, dosti státi mohlo“. Zatímco jeho synovec Zikmund z Púchova³⁷ po několik let „dotčenou Kosmografii překládal a sbíral“, sám vzal na sebe náklady s vydáním spojené.

Protože vytištění knihy bylo velmi nákladné, bylo třeba se obrátit i na další mecenáše.³⁸ Panu Jáchymovi z Hradce je adresován list z 9. května 1554, v němž mu Jan z Púchova připomíná jeho předběžný příslib přispět půjčkou 100 tolarů a zároveň prosí o přimluvu u pana Viléma z Rožmberka, jehož žádal o 200 tolarů. Našli se i další přispěvatelé mezi katolickou šlechtou. Vedle Viléma z Rožmberka a Jáchyma z Hradce, nejvyššího kancléře Království českého, to byli: Zbyněk Berka z Dubé, nejvyšší mistr převorství českého a královský komorník, Jaroslav z Pernštejna, královský rada a komorník, Ladislav z Lobkovic, dvorský maršálek a prezident rady nad apelacemi, Jan

³⁴ Kompletní biblický text vyšel v Praze 1488 až do monumentálního vydání Melantricha a Netolického roku 1549 několikrát: roku 1489, 1506, 1529, 1537. Viz PEŠEK 1991, 6.

³⁵ Viz PEŠEK 1991, 8.

³⁶ Kosmografie 1554, 2.

³⁷ Syn Janova bratra Floriana z Púchova a na Chrástěanech, pocházel z katolické vladyské rodiny. Rod s ním vyhynul. Viz JIREČEK, 1876, 157. - Jaroslav KOLÁR, Zikmund z Puchova. In: Lexikon české literatury. sobnosti, díla, instituce, III/2, Praha 2000, 1162–1163.

³⁸ PALACKÝ 1831, 439.

Bořita z Martinic, purkrabí karlštejnský, Zikmund Held z Kementu, místokancléř v Království českém a královský rada, a další: Mikuláš Malikovský z Bysně, Jan Žďárský ze Žďáru, Mikuláš Sulek z Hrádku, Jiřík Vančura z Řehnic, Jan Klusák z Kostelce, Petr Sloup z Chotětic, Jan Haugvic z Biskupic a Jiřík Zeydlic ze Šenfeldu.³⁹

V pátek na den Povýšení svatého Kříže, tedy 14. září 1554 byla v dílně Jana Kosořského z Kosoře vydána nákladem větším než 1200 kop grošů míšeňských „Kozmograffia Česká, to gest wyspánij o položenij kragin neb Zemij y Obyčegijch Národuow wsseho Swieta a Hystorygij podle Počtu Leth naněm zběhlých, prwé nikdá tak pospolku w žádném Jazyku newidaná“. Vázaný výtisk měří 38,5x24,5x14,5 cm a obsahuje 903 folií. Volně je přiložena mapa Čech, odvozená, stejně jako u Münsteru, z mapy Klaudiánovy.⁴⁰ Kniha není tak bohatě ilustrovaná jako basilejský originál (kromě erbů vydavatelů a korektorů je do tisku zařazeno 30 dřevorezů a iniciálky různých typů), chybí vyobrazení měst i mapy,⁴¹ přesto vzniklo reprezentativní dílo. Je věnováno králi Ferdinandu I. Habsburskému.

Na prosebnou žádost, aby je „při právu prodeje a vydání kroniky světa a Království českého mocným listem přichránil“,⁴² udělil Ferdinand I. Janu a Zikmundovi z Púchova majestát, vydaný ve Vídni 20. června 1553, jímž jim povoluje tuto knihu svobodně tisknout a prodávat po dobu patnácti let. Korektory, kteří měli dílo, dříve než půjde do tisku, přehlédnout a zcensurovat, byli: ze stavu panského Jan starší z Lobkovic, nejvyšší hofmistr Království českého, Oldřich Dubanský z Duban, podkomoří věnných měst a hejtman Hradu pražského, a Petr Bechyně z Lažan, hejtman Starého Města pražského, ze stavu duchovního doktor Jindřich Scribonius, probošt Kostela pražského a pozdější administrátor pražského arcibiskupství.⁴³

Kosmografie byla pouze prvním dílem zamýšlené Kroniky světa a Království českého. K výtisku, který byl zaslán králi darem, přiložil Zikmund z Púchova list,⁴⁴ ve kterém se nabízí, že zpracuje i druhý díl knihy a to „s chutí a radostí“. Ale protože se mohl věnovat práci na Kosmografii jenom díky tomu, že se někteří z jeho přátel uvolili půjčovat mu peníze, potřeboval nějaké zabezpečení. „Poněvadž však za bouřlivých nynějších časů

---

³⁹ Erby pánů a rytířů, kteří se na vydání Kosmografie finančně podíleli, rámuje mapu Čech ke knize připojenou.

⁴⁰ ŠIMÁK 1946, 1–9.

⁴¹ Originální text doprovázelo 1400 ilustrací, dřevorezů pocházejících z Holbeinovy školy, zobrazujících mimo jiné 247 pohledů na města a 26 map. S vyobrazeními bylo nakládáno značně volně, mnohde mají pouze ilustrační, nikoliv dokumentární funkci a s některými ilustracemi se můžeme setkat v různém kontextu.

⁴² DVORSKÝ 1884, 304.

⁴³ Erby korektorů – Kosmografie 1554. - List, kterým Ferdinand I. korektory určil, byl vydán královskou kanceláří 21. června 1553. Viz DVORSKÝ 1884, 306.

⁴⁴ DVORSKÝ 1878, 433.

důchody Vaší Císařské Milosti se nerozmnožují, nerad bych Vaši Milost Císařskou ztížil novými útratami,“ píše Ferdinandu I. Navrhuje tedy od vydání druhého dílu zatím upustit. Pokud by král měl přece jen zájem na tom, aby s prací započal, prosí o službu u dvora či v kancelářích. „A konečně, abych všechno to s povznešenější myslí a větší pochvalou plniti mohl, sniženě prosím, aby vaše Císařská Milost milostivě mě za znak do štítu na místě medvěda lva uděliti ráčila s příjmím «z Levenberka».“ Panovníkovu odpověď neznáme. Nevíme mnoho ani o dalším osudu Zikmunda z Púchova. Dosáhl zlepšení erbu, ale zdá se, že další podpory se mu nedostalo. Víme, že se živil i jako překladatel⁴⁵ a že zemřel pravděpodobně roku 1584. O tom, že se myšlenky vydat pokračování své Kosmografie nevzdal, svědčí Minucí Petra Kodocilla k roku 1588: „Chtěli a začali spisovati kroniku českou a historii o rodech stavův této Koruny české Mistr Lupacius⁴⁶ a Zýka Púchovský, oba učení a v kronikách zběhlí: ale nemajíce fedruňku, čas jim ušel a příhodnost psaní s ním. Oni pak v tom zemřeli a tak kronika s nimi pohřbena. Tožť my bez toho. A jiní s takovým uměním a zkušením ne tak brzo nám dospějí.“⁴⁷

---

⁴⁵ Z 7. října 1566 pochází smlouva mezi Zikmundem z Púchova a pražským arcibiskupem o překladu knihy *Postilla Joannis Fery de tempore et sanctis*, viz DVORSKÝ 1878, 434.

⁴⁶ Prokop Lupáč z Hlaváčova byl humanistický literát, vedle příležitostných latinských skladeb a evangelijních parafrází se věnoval i historickému spisování. Je znám především jako autor latinského historického kalendáře *Rerum Bohemiarum Ephemeris* z r. 1584 a česky psané *Historie o cisaři Karlovi, toho jména Čtvrtém...z téhož roku*. Zemřel roku 1587 v Domažlicích. Viz Jaroslav KOLÁR: Prokop Lupáč z Hlaváčova. In: *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce*, III/2, Praha 2000, 1253.

⁴⁷ HANUŠ 1862, 306.

2. Kosmografie česká v rámci soudobé literatury

2.1 Zeměpisná a historická literatura

České vydání Kosmografie, které mělo rozšířit zdejší vzdělanostní obzory, vycházelo vstřícně kulminujícímu zájmu o poznání vzdáleného světa. Čtenáři v Čechách měli k dispozici Kosmografii v původní Münsterově verzi stejně jako jiná kosmografická díla té doby: práce Apiánovy, Waldseemüllerovy, Franckovy aj.⁴⁸ Velmi brzy se také mohli seznámit se zprávou florentského obchodníka Ameriga Vespucciho Spis o nových zemích a o novém světě... V upravené podobě ji vydal zřejmě již roku 1506 Mikuláš Bakalář v Plzni, který v roce 1510 vytiskl také středověký fiktivní cestopis Mandevillův.

Do této doby byl však zeměpisný horizont českého publika spíše omezen na sousední státy či Turecko a Svatou zemi.⁴⁹ Na tradici původních českých cestopisů doby poděbradské, které představovaly práce Václava Šaška z Bířkova a Panoše Jaroslava, navázali v 16. století Jan Hasištejnský z Lobkovic a Martin Kabátník, kteří literárně zpracovali své zážitky z putování do Svaté země. Do Palestiny vedla cesta i dalšího českého poutníka, šlechtice Oldřicha Prefáta z Vlkanova. Jeho cestopis Cesta z Prahy do Benátek a odtud potom po moři až do Palestiny..., který vyšel roku 1563, je již názorným dokladem renezančního přístupu ke skutečnosti. Oproti středověké subjektivitě a fantastičnosti vyprávění se zde setkáváme se snahou o serióznost a ověřenost informací. Tento přístup je pak samozřejmostí u Kryštofa Haranta z Polžic a Bezdruzic, který ve svém Putování, jež vyšlo v roce 1608, uplatnil jak své všestranné vzdělání a konkrétní pozorování navštívených zemí a jejich obyvatel, ale i vypravěčské umění.⁵⁰

V českém překladu vycházely i cestopisy cizí např. Bernarda Breidenbacha, který přeložil Mikuláš Bakalář v roce 1498, nebo Kniha o věcech a způsobích národu tureckého italského dějepisce Paula Jovia, jež vyšla roku 1540 v překladu Sixta z Ottersdorfu, Kronika moskevská Allesandra Guagniniho z roku 1590 a 1602, Kronika nová o národu tureckém v překladu Jana Kocína z Kocínětu a Daniela Adama z Veleslavína, vydaná roku 1594, a jiné.⁵¹

I když vlna zájmu o světovou geografii vyvolaná novými objevitelskými cestami po druhé polovině 16. století postupně opadla,⁵² zůstala po ní výpravná kosmografická díla shrnující tehdejší poznatky o podobě světa.

---

⁴⁸ Viz PEŠEK 1987, 91.

⁴⁹ Viz PEŠEK 1987, 91.

⁵⁰ Viz MOCNÁ/PETERKA 2004, 78.

⁵¹ Viz BOHATCOVÁ 1990, 186–187.

⁵² Viz PEŠEK 1987, 91.

Významnou složku společenského vědomí tvořila historická tradice, jejíž znalost patřila k obecné vzdělanosti. Odráželo se to i v dobové literární produkci. Žánrem velmi oblíbeným byla kronika. Vycházela ze středověkého pojetí analistiky a kronikářství a její naučná funkce byla úzce spjata s beletristickým podáním. Bylo to proto, že zájem o historii nevycházela ze snahy poznat minulost jako takovou, v minulých událostech byl spíš spatřován zdroj poučení pro současnost. Pod názvem kronika nebo historie se mohl skrývat popis reálných historických událostí stejně jako líčení fiktivních dějů a postav. I v naučných dílech s historickou tematikou běžně nacházíme literární postupy příznačné pro beletrii. Důležitým kritériem pravdivosti a znakem odborného přístupu byla datace zpráv. Také na historický fakt se pohlíželo zcela jinak než dnes. Jeho pravdivost byla garantována autoritou citovaného pramene aniž by byla podrobena historické nebo pramenné kritice. Vedle fakt věcně založených na pramenech se setkáváme s fakty nespolehlivými nebo i tendenčně upravenými. Snaha o výběr faktů, kritická práce s prameny, hledání souvislostí, umožňujících utvořit si celkový pohled na minulost, jenž měl usnadňovat orientaci v současném společném dění či politickém životě, a zároveň důraz na kultivované zpracování díla jsou znaky charakteristické pro rozvíjející se humanistické dějepisectví.⁵³

Základní přehled světových dějin představovala ve své době Chronika německého luterána Johanna Cariona. Poprvé vyšla německy roku 1532 ve Wittenbergu u Georga Rhawa, byla přepracována Philippem Melanchthonem a Casparem Peucerem a do konce století dosáhla stovky různých vydání. Česky byla vydána v Litomyšli roku 1541, ve stejném roce, kdy vyšla Hájkova kronika, v překladu Buriana Sobka z Kornic. Sobkův překlad upravil a do roku 1576 dovedl Daniel Adam z Veveslavína. Vydal jej v roce 1585, stejně jako Kroniky dvě o založení země české, jako součást svého edičního projektu věnovaného interpretaci dějin.⁵⁴

Kroniky přinášely nejenom zábavu a poučení. Ideovými postoji, jež vyjadřovaly, korespondovaly aktuálním politickým či konfesijním potřebám. Z tohoto hlediska nemohla obstát jinak velmi populární Historia Bohemica, jejímž autorem byl významný italský humanista, pozdější papež Pius II., Aeneas Silvius Piccolomini. Do češtiny ji přeložil a vydal Mikuláš Konáček z Hodiškova už v roce 1510 pod názvem Kronika česká. České publikum se však cítilo dotčeno nepřívznými soudy Eneáše Silvia o českém národu a dožadovalo se historické interpretace příhodnější.

---

⁵³ Viz KOLÁR 1999, 195–207.

⁵⁴ Viz VOREL 2008, 26.

Koncem 30. let 16. století vznikly tři odlišně pojaté kroniky věnované českým dějinám. Autorem Kroniky české,⁵⁵ která byla vydána roku 1537 v Norimberku, byl kališnický kněz Bohuslav Bílejovský. Tato kronika je jednak pokusem doložit původnost přijímání pod obojí a obhájit starokališnické pojetí vůči římské církvi a jednak snahou bránit pronikání a působení „kacířů a pikartů“, tedy novoutrakvistů a Jednoty bratrské, v Čechách. Výběr faktů je podřízen tomuto konkrétnímu záměru. Husitský pohled měla představit Kronika o založení země České Martina Kuthena ze Šprinsberka z roku 1539,⁵⁶ byla však kompilací starších kronik, stylově jednoduchou a ideově nevýraznou. Podobně jako kronika českého katolického kněze Václava Hájka z Libočan⁵⁷ na analistickém principu řadí jednotlivé zprávy chronologicky bez ohledu na jejich vnitřní spojitost. Ačkoliv je Hájkova kronika obsahově i vypravěčsky bohatší a významem své předchůdce zastínila, žádné z těchto děl nesplnilo očekávání beze zbytku. Již následující generace si uvědomovala jejich nedostačivost vůči humanistickým kritériím, zejména z hlediska kritiky pramenů. V roce 1585 proto Daniel Adam z Veleslavína při společné reedici Silviovy a Kuthenovy kroniky⁵⁸ vyjádřil naději, že se přece jen najde autor, který nedostatky předešlých kronik napraví, potřebné doplní a „pro dobré a poctivé vlasti své i všeho národu slovanského vůbec vydá“.⁵⁹ Je možné, že v této souvislosti myslel i na nedokončené dílo Prokopa Lupáče a Zikmunda z Púchova.⁶⁰

2.2 Koncepce Kosmografie české

Obliba historických a zeměpisných prací vycházela z humanistického zájmu o postžení nového obrazu světa. Tento obraz již překračoval navyklou představu o řádu stvoření. Skutečnost se stává předmětem zájmu sama o sobě, aniž by musela být vztahována k nadčasovým horizontům. Také Sebastian Münster ve smyslu křesťanského humanismu viděl v lidském poznání svébytný doplněk a paralelu biblického zjevení. Zikmund z Púchova však zvolil jiný přístup a pokusil se nové poznatky zakomponovat do tradičního světonázoru. Münsterovu Kosmografii doplnil a přepracoval a začlenil ji do světové kroniky, vyjadřující křesťanský univerzalismus v chápání světa a dějin.

---

⁵⁵ s podnázvem: způsob víry křesťanské pod obojí způsobů těla a krve Pána Jezukrysta i také pod jednu v sobě obsahuje. Opět valdenských náboženství, též i jiných sektářův u víře spletených obyčeje ukazuje vše pořádně. Knižky troje sebrání kněze Bohuslava Bílejovského z Hor Kuten, jinak z Malína.

⁵⁶ Martin Kuthen ze Šprinsberku vydal svou Kroniku o založení země české a prvních obyvatelích jejích u Pavla Severina z Kapi Hory.

⁵⁷ Vyšla v roce 1541.

⁵⁸ Kroniky dvě o založení země české a prvních obyvatelích jejích vydal Daniel Adam z Veleslavína roku 1585.

⁵⁹ Viz BOHATCOVÁ 1987, 182.

⁶⁰ Viz BOHATCOVÁ 1987, 182.

Kosmografie Sebastiana Münstera se skládá z šesti knih. V první píše o vzniku světa, o mořích a ostrovech, o bohatství, které pochází ze země, o živlech a kovech, seznamuje nás se základy astronomického zeměpisu a Ptolemaiovou soustavou, zmiňuje se o zámořských plavbách. Potom nás krátce uvádí do počátků historie lidstva, píše o potopě, představách o ráji, proměnách měst a zemí, o třech světových monarchiích a jejich pádu. Druhá kniha líčí země severní a západní Evropy, třetí, nejrozsáhlejší, německé země, čtvrtá severní a východní Evropu a Balkán, pátá Asii s novými ostrovy a šestá Afriku.

Zikmund z Púchova přistupoval k originálu velmi samostatně, aniž by na odchylky od původního textu nějak upozorňoval, což však v dobové překladatelské praxi nebylo nijak neobvyklé. Překladatelé nepokládali za svůj úkol předložit dílo v podobě, která by co nejlépe tlumočila originál a respektovala osobitost autora, nýbrž zprostředkovat znalosti a myšlenky, které přinášelo, způsobem domácím publiku nejpřijatelnějším a interpretovat je podle vlastních intencí. Tento záměr pak zpravidla deklarovali v překladatelské předmluvě.⁶¹ Také Zikmund z Púchova v předmluvě svůj přístup k dílu vyjasnil.

Jak dokládá Gerd Freidhof,⁶² vycházel Zikmund z Púchova především z latinského vydání Münsterovy Kosmografie z roku 1550 s přihlédnutím k starší německé verzi, ale používal také jiné prameny,⁶³ čerpané ze „starožitných a hodnověrných knih Kostela pražského“,⁶⁴ některé pasáže vynechával a jinde připojoval mnohdy rozsáhlé komentáře. Ale hlavně pozměnil celou strukturu knihy a zasadil ji do širokého rámce své kroniky světa. Osou díla se tak stává světová historie podaná od stvoření světa až po Kristovo vykoupění.

O obsahu a uspořádání díla informuje v předmluvě: nejprve píše o ráji nebeském, Božské Trojici, zlých a dobrých andělích. Potom popisuje ráj zemský, stvoření člověka a jeho vyhnání z ráje. Dále pak svět před potopou, rod Adamův až k Noemovi a rod Kainův, který byl potopou shlazen. Následuje vypsání světa po potopě, způsob jeho položení, jednotlivé světadíly, Asie, Afrika a Evropa se svými krajinami, národy a jejich obyčeji a nově nalezené ostrovy. A nakonec se pokládají „všecky historie a skutkové“, které se na něm sběhly pod čtyřmi monarchiemi: babylonskou, perskou, řeckou a římskou, až do narození Krista.

---

⁶¹ Viz BOHATCOVÁ 1990, 159.

⁶² Viz FREIDHOF 1988, 441–466.

⁶³ Podle Jaroslava Vlčka vychází Zikmund z Púchova ze zpráv pozdních antických dějepisců, u humanistů oblíbených. Viz VLČEK 1951, 350. Mimo jiné používá také pasáže z Weltbuchu Sebastiana Francka, vyd. v Tübingen 1534. Více o pramenech viz KAŠPAR 1980, 59–63 a FREIDHOF 1988, 441–466.

⁶⁴ Kosmografie 1554, 4.

Toto uspořádání může působit na první pohled trochu nepřehledně, protože na první část popisující svět po potopě (ve skutečnosti tehdejší svět), v níž jsou zahrnuty i dějiny jednotlivých zemí, navazuje obsáhlá část druhá,⁶⁵ oznamující, „co se dalo po potopě“, která se znovu vrací k událostem „starého věku“ završeného Kristovým příchodem. Koncept světové kroniky je postaven na myšlence křesťanského univerzalizmu, zásadně vyjádřené ve spise sv. Augustina *De civitate Dei*, v němž je historie lidstva zobrazena jako zápas mezi božím královstvím a obcí ďáblou. Tento zápas probíhal všemi starověkými epochami, nová, závěrečná (a vítězná) éra nastává narozením Krista. Členění podle monarchií, vycházející ze starozákonní knihy Daniel, použil na počátku 5. století také Augustinův žák, kněz a dějepisec Paulus Orosius ve svém spise *Historiarum adversus paganos libri VII.* a středověké kronikářství tuto periodizaci světových dějin všeobecně přejalo.⁶⁶

Univerzální kronika staví kosmografii do perspektivy dějin spásy.⁶⁷ Popisuje svět od počátku stvoření nebe i země, světa duchovního i tělesného, kůrů a zástupů andělských i člověka. Z božského stvoření vyplývá řád světa a společnosti: ustanovení duchovní i světské vrchnosti, práva i manželského stavu. Tato poučení opírající se o teologické zdůvodnění přinášejí spolu se základním zeměpisným přehledem úvodní informaci o běhu světa, kterým se kosmografie dále zabývá, a zároveň vytyčuje úhel pohledu, ze kterého na všechny události pohlíží. Nepřekvapí potom, že celou první část knihy uzavírá poměrně rozsáhlé pojednání,⁶⁸ které kriticky hodnotí morální stav soudobého světa a hledá cesty k jeho nápravě. Druhý díl a vlastně i celou knihu uzavírá kapitola O létu milostivém jinak radostném neb veselém...⁶⁹ vyjadřující radostné poselství o svobodě a konečném vykoupení, které na svět přinesl boží Syn.

Moralistní komentáře a různá napomínání provázejí čtenáře celou knihou. Odkazy na mravní řád nebo politické aktualizace patřily k literárnímu úzu, bohužel u Zikmunda z Púchova jsou tyto pasáže neúměrně dlouhé a téměř doslovně se opakují při každé možné příležitosti. Slovy Františka Černého „moralisace jeho jsou tak časté, tak dlouhé, plné slov a jedné, řekl bych fažony, že unavují a stávají se nechutnými.“⁷⁰ Jako bezprostřední reflexe tehdejší společenské situace však mohou být pramenem poznání dobové mentality.

---

⁶⁵ Kosmografie 1554, 560–883.

⁶⁶ Viz MOCNÁ/PETERKA 2004, 333.

⁶⁷ Viz KOLÁR 1999, 195–207 a BENEŠ 1994, 13–14.

⁶⁸ Viz Napomenutí k vrchnosti, aby hříchové zjevné zastavování byli. Kosmografie 1554, 553b–560.

⁶⁹ Kosmografie 1554, 882.

⁷⁰ ČERNÝ 1893, 451.

2.3 Konfesijní zápas v české dobové literatuře

Četba měla zásadní vliv na utváření náboženské identity. Náboženská polemika, která probíhala v Čechách v husitském období, byla utlumena Kutnohorským mírem roku 1485 a nutností společného soužití odlišných vyznání. Znovu byla podnícena tlakem na změny v náboženském uspořádání, které vyvolalo šíření reformačních proudů i cílevědomá rekatolizační politika Ferdinanda I. Vliv na formování zájmových i politických uskupení na základě konfesijní spřízněnosti uprostřed české stavovské společnosti, dosud stavějící na relativně tolerantním pojetí „nadkonfesijního křesťanství“, měla i konfesionalizace politického života v říšských knížectvích. Svou jednotu, semknutou kolem Jana z Pernštejna, vytvořila kališnická šlechta inklinující k luterství, tzv. novoutrakvisté, a podobně se stranicky zformovali i stoupenci Jednoty bratrské, staroutrakvisté a katolíci, zatímco luteráni orientovaní na saský dvůr vlastní uskupení nevytvořili. Postupně proniká konfesionalizace i do intelektuálního prostředí a promítá se v nárůstu polemické literatury.⁷¹

V užším smyslu slova nazýváme konfesijní polemikou spisy, které vyjadřují konfesijní stanoviska zejména z apologeticko-polemického, ale i politického hlediska, a hájí vlastní, případně odmítají cizí konfesi. Protože měly široce zapůsobit na veřejné mínění, jedná se zpravidla o prameny tištěné. Vydávány byly buď v lidovém jazyce pro nejširší vrstvy, nebo latinsky pro učence a teology. Nemuselo vždy jít o vyhraněnou konfesijní polemiku, ačkoliv byla bohatě zastoupena napříč literárními žánry. Patří sem různé polemické traktáty, satiry, písně, pamflety a řečnické manifesty, homiletická literatura či překlady církevních autorit. K vyjádření nábožensko-politických postojů však sloužily také poznámky či předmluvy, dedikace, nepřímá propagace konkrétní konfese v dílech, která neměla v prvním plánu náboženský charakter. Počítalo se i s propagandistickým účinkem v případě účasti významných osobností, zejména prelátů a vysoké šlechty, na vydání nebo pokud jim bylo dílo dedikováno. Katolická propaganda se mohla odvolávat na vlastenecké cítění odkazem na tradiční křesťanství zemských patronů. Vedle prací vytvořených pro české publikum byly vydávány i překlady. Stávalo se, že originál původně vznikl pro odlišné konfesijní prostředí, a bylo nutné předlohu upravit či přepracovat. Vyznění díla dokázal posunout také kontext, do něhož byla předloha zasazena.

Nejčastějším terčem katolické stejně jako luteránské polemiky byla Jednota bratrská pro vytrvalost, s níž hájila svou svébytnost. Katolíci v ní spatřovali překážku náboženského sjednocení a luteráni zpočátku počítali s tím, že se ji podaří získat na svou stranu. Snadno

---

⁷¹ Viz Vorel 2005, 151 a HRUBÝ 1901, 152.

napadnutelná byla Jednota jednak kvůli věroučným slabinám, jednak jako ilegální církev. Jednota bratrská proti tomu vedla spíše obrany zaměřené k upevnění vlastních postojů. Její postavení mimo zákonnou ochranu zemského práva způsobovalo, že její spisy nebyly veřejně dostupné, často zůstávaly pouze v rukopisech a nemohly mít tedy širší publicitu. Jako bratrský polemik a agitátor proslul zejména Jan Augusta. Katolická polemika se výrazně rozvinula v druhé polovině 16. století s nástupem první generace jezuitských žáků a odchovanců jako byl Václav Šturm a Václav Brosius.⁷²

V průběhu šmalkaldské války se rozmohlo šíření letáků a pamfletické literatury, což vyvolalo také cenzurní zostření. Luterské pamflety k nám byly distribuovány ze Saska a pocházely z kurfiřtského okolí, tištěné byly zpravidla ve Vitemberku. Roku 1546 vyšlo Božského majestátu deklarací na acht proti papeži Pavlovi III., dále například Napomenutí reformačního teologa a Luterova přítele Johanna Bugenhagena a Pasquillus. V Norimberku vydával pamflety bratrský biskup Mach Sionský. Z pozdějších katolických pamfletů se proslavila Brosiova Koule Danielova, vydaná roku 1589 pod pseudonymem Vitolda Poskoka, reagující na polemiky mezi jezuitou Václavem Šturmem a Jednotou bratrskou.⁷³

Dlouhodobě se prosadil politický význam kázání, když se tento žánr, zaměřený na prohlubování náboženského života, obrátil ke kritice veřejných mravů a společenských poměrů. Jeho význam stoupal od poloviny 14. století, k jeho rozmachu však přispěl zásadní měrou knihtisk. Do poloviny 16. století byly vydány všechny důležité sbírky kázání, postily, století minulého. České publikum se mohlo seznámit i s překlady soudobých postil zahraničních. Od dvacátých let byly překládány promluvy Martina Luthera i jiných luteránských kazatelů, Antonína Korvína a Jana Spangenberg, jehož Postilla česká z roku 1557 byla velmi oblíbená, možná i díky „pěkným figurám“, jimiž byla „ozdobena“. Jan Straněnský, který Spangenberg překládal, přeložil také postilu dalšího německého luterána, Jana Hoffmeistera. V druhé polovině 16. století vycházely u nás například také postily polského kalvínského kazatele Řehoře z Žernovce a třikrát vyšla kázání vídeňského biskupa Friedricha Nausey. I mezi českými kazateli byly výrazné osobnosti. K nejvýznamnějším patří katolík Tomáš Bavorovský a luterán Martin Philadelph Zámorský. Také čeští bratři vydali v druhé polovině 16. století dvě zajímavé postily, Kapitovu a Kralickou.

Zvláštní osud měl překlad Postily magdeburského kazatele Johanna Fera, o jehož vydání se s velkými obtížemi zasadil Antonín Brus z Mohelnice. Podle dochované smlouvy víme, že na překladu měl pracovat i Zikmund z Púchova, ale jaký byl nakonec

---

⁷² Viz KUBIŠTA 2006, 389–408.

⁷³ Viz JIREČEK 1879, 75, 134.

jeho překladatelský podíl, není z knihy zřejmé. Na překladu spolupracoval i Jindřich Scribonius, který spolu s arcibiskupem dohlížel na jeho věroučnou správnost. Paradoxně potom působí, že (na rozdíl od latinského originálu) se český překlad, vytištěný Jiřím Melantrichem roku 1575, dostal jako závadný a nehodný polepšení na index Antonína Koniáše.⁷⁴

Kázání 16. století mají nábožensko-polemický ráz, kritizují morální úpadek doby, projevující se krizí a náboženským rozkošem, i počínání vrchnosti a duchovenstva. Zachycují obraz rodinného i společenského života. S velkým nasazením se kazatelé obraceli k českému národu a vytýkají mu neúctu k vlastnímu jazyku i obyčejům.⁷⁵

Na základě konfesijního pohledu se začaly různit také práce historické. O národních kronikách jsem se již zmiňovala, ale je vhodné připomenout, že Hájkova Kronika pochází ze stejných společenských kruhů jako Kosmografie česká a spojuje je i podobná intence. Hájkův pokus podat oficiální obraz českých dějin jako pendant práce kališníka Martina Kuthena se těšil podobnému zájmu „vyšších míst“, včetně královského privilegia a podpory významných osobností české katolické veřejnosti.⁷⁶

S náboženským postojem jsou spjata i historická díla, zachycující soudobé dění. Nejvýznamnější prací, i když ve své době nevyšla tiskem, byla tzv. Kronika pražská Bartoše Písaře, podávající plastický obraz událostí v letech 1524 až 1530, kdy se vlády nad Prahou zmocnila klika kališníka Jana Paška z Vratu, která persekvovala své odpůrce, zejména luterány. Sám autor byl na několik let z Prahy vypovězen. Jako současník a účastník poutavě popisuje průběh událostí i jejich příčiny. Pečlivě se přitom opírá o prameny, jeho podání je historicky velmi spolehlivé.⁷⁷

Oficiální pohled na stavovský odboj 1547 a zdůvodnění panovnického postupu proti jeho představitelům, přinesla tzv. Akta všech těch věcí, která panovník vydal krátce po potlačení odporu. Jako reakce na tuto verzi vznikl politicko-polemický spis Sixta z Ottersdorfu, významného pražského měšťana a vzdělance, Akta aneb knihy památné čili Historie oněch dvou nepokojných let v Čechách 1546 a 1547. Původně vznikl jako komentovaný soubor dokumentů, přerostl však v kroniku událostí, zaznamenanou na

---

⁷⁴ Viz HRUBÝ 1901, 190–192.

⁷⁵ Viz MOCNÁ / PETERKA 2004, 299, HRUBÝ 1901, 152–194.

⁷⁶ Viz BOHATCOVÁ 1987.

⁷⁷ Chronica de seditione et tumultu pragensi 1524, tedy Kronika o pozdvižení jedněch proti druhým v obci pražské. Kronika byla sepsána v letech 1530 až 1534 a zachovala se díky přepisu z roku 1601. Její novodobá edice vyšla až roku 1851 péčí Karla Jaromíra Erbena.

základě autorova svědectví. Nebyl ve své době vydán, později Sixt z Ottersdorfu rukopisně zaznamenal i sněmovní jednání o české konfesi roku 1575.⁷⁸

Dějiny Jednoty bratrské se zabýval Jan Blahoslav, který roku 1547 zahájil svou literární činnost spisem O původu Jednoty, v níž se na základě líčení historických okolností a příčin vzniku Jednoty bratrské pokouší obhájit oprávněnost její existence. Pod vedením Jana Černého také sbíral a zpracovával pramenné doklady k jejím dějinám. V práci na tomto souboru, zvaném Acta Unitatis Fratrum,⁷⁹ pracovali jeho následovníci do roku 1589.

Na okraj konfesijní propagady, zejména v souvislosti s Kosmografií českou, můžeme zmínit vydání dalšího reprezentativního díla, totiž proslulého Mattioliho Herbáře, na němž se podílela česká stavovská obec i císař s arciknížaty. Vytiskl jej Jiří Melantrich roku 1562 v překladu Tadeáše Hájka z Hájku. Ačkoliv se také jednalo o literaturu především naučného a praktického zaměření, oficiální místa deklarovala mimo jiné i snahu podporou vzdělávání převést pozornost české veřejnosti od náboženských sporů k touze po poznání.⁸⁰

Přestože soužití odlišných vyznání mělo v českých zemích delší tradici, nebylo rozdělení ve víře přijímáno všude za samozřejmé. Jednota bratrská či utrakvisté sice třbili argumenty k obhajobě svobody vyznání,⁸¹ ale mnohdy, a nejen z hlediska katolíků, byla náboženská roztržičnost považována za symptom společenské krize. Autoři postil i moralistních traktátů poukazují na rozpor mezi nasazením v konfesijních zápasech a laxní životní praxí křesťanů a volají po náboženském sjednocení a řádném křesťanském životě. Kritika dopadá zejména na elity, které mají mít největší odpovědnost, nedbalé nebo přímo zpustlé duchovenstvo a šlechtu rezignující na rytířství jako svůj stavovský ideál. Stav společnosti vyvolával obavy před božím zásahem a trestem.⁸² Pocity nejistoty posilovalo politické i náboženské napětí po potlačení stavovského odboje roku 1547 a zejména narůstající hrozba válečného konfliktu s Turky.⁸³

---

⁷⁸ Sixt z Ottersdorfu se účastnil politického života jako zástupce měšťanského stavu, byl básníkem, překladatelem, vydavatelem, kronikářem. Knihy památné vydal neúplně roku 1919 J. Teige, v roce 1950 z nich uspořádal výbor J. Janáček. Diarium sněmu 1575, vyšlo v edici Sněmy české, d.4. – Viz Jaroslav KOLÁR: Sixt z Ottersdorfu. In: Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce 4, Praha 2008, 158.

⁷⁹ Protože 13 z 15 foliantů bylo r. 1840 zakoupeno pro archiv v Herrnhutě, jsou známy také pod názvem herrnhutské (ochranovské) folianty

⁸⁰ Viz VLČEK 1951, 357.

⁸¹ Viz REJCHRTOVÁ 1991, 444.

⁸² K vyjádření této obavy sloužila paralela k židovským dějinám. Například v roce 1553 vyšel v Prostějově spis židovského dějepisce Josepha Flavia O válce židovské knihy sedmery v překladu Pavla Vorličného. Kniha měla „všem křesťanům“ připomenout varovný osud židovského národa, který byl zapříčiněn jeho nejednotností a vnitřními rozbroji. Viz VLČEK 1951, 352.

⁸³ Viz PÁNEK 1990, 17–36 a REJCHRTOVÁ 1991, 443–450.

3. Reforma křesťanstva

3.1 „Napomenutí vrchnosti...“

Nyní se dostáváme k samotnému předmětu bakalářské práce, jímž je obraz katolické reformy v Kosmografii české, k pohledu Zikmunda z Púchova na stav současného křesťanstva. Využívá k tomu příležitosti historických exkurzů nebo líčení zvyků a mravů i společenského uspořádání u jednotlivých národů, které vztahuje k mravnímu řádu či aktuálním poměrům. Nepokládám za nutné se věnovat všem jednotlivým komentářům, ale zaměřím se na části, které se vyjadřují k tématu nejobsažněji.

Současníci viděli 16. století jako období spějící k zániku světa a poslednímu soudu. Tyto obavy byly utvrzovány krizí náboženských i společenských pořádků, válečným ohrožením ze strany osmanské říše, ale například i pozorováním znepokojivých přírodních úkazů a katastrof. Na současné poměry pohlíželi na pozadí biblického příběhu a starozákonní osud židovského národa vnímali jako memento křesťanské nevěře a nejednotě. Také Zikmund z Púchova se v rozsáhlé kapitole Napomenutí k vrchnosti, aby zjevní hříchové zastavování byli, která tvoří předěl mezi oběma částmi Kosmografie, zabývá stavem současného světa a hledá cesty k jeho nápravě. Dokazuje v ní, že člověk začal odstupovat od víry a „všecky proti Bohu nepravosti a hříchy sobě osvobozovat“ již od vyhnání Adama z ráje. Ani svět po potopě není jiný a křesťané si ze svého křesťanství ponechali jenom jméno. Autor proto varuje před božím soudem. Trest už dopadl na církve v Africe a Asii, shlazená byla i církev řecká. A křesťanská společnost zbytku Evropy trpí stejnými neduhy: úpadkem morálky, kacířstvím a náboženským rozkolem, domácími válkami, odbojem proti vrchnosti. Pokud se neobráť, hrozí jí, že nebude mít dostatek sil čelit „bičí a metle boží“, „Turku tyrannu“, a spolu se svou svobodou, životem a statky přijde také o svou víru.

Podobné varování přináší čtenáři například také Napomenutí a předložení ke všem svaté církve křesťanské obecné křesťanům věrným o užitečném těchto historií čítání,⁸⁴ které následuje líčení zkázy Jeruzaléma. Mimořádnou úlohu při záchraně křesťanského světa přisuzuje Habsburkům, zejména císaři Karlu V. a Ferdinandu I., jejichž posláním je jeho rozumná správa, náprava i obrana.

Popis úpadku duchovního i světského života v náboženské propagandě je často spojován s apokalyptickou hrozbou. Zde ji představují zejména Turci⁸⁵ jako aktuální

---

⁸⁴ Kosmografie 1554, 673–674.

⁸⁵ Jako boží hněv byly vykládány i jiné pohromy, zde často také „meč, hlad, mor, různice, bouřky“.

nebezpečí pro křesťanskou Evropu. Obraz tureckého nepřítele jako božího trestu se stal vděčným literárním stereotypem a také nástrojem ve službách konfesijní agitace i sociální disciplinace. Vzhledem k osmanské expanzi v Uhrách nebylo ohrožení natolik vzdálené a mělo i reálný dopad na život společnosti. Zatímco na jedné straně nutilo ke kompromisům ambiciózní habsburskou politiku, na druhou stranu stálé daňové nároky, které předkládal panovník české stavovské obci, spolu s požadavky na loajalitu vůči královským zájmům z důvodu boje proti společnému nepříteli blokovaly řešení náboženských a vnitropolitických záležitostí Českého království.⁸⁶ Do každodennosti poddaných pak vstupovalo turecké nebezpečí nejenom v kázáních a napomínáních, ale také ve vrchnostenských mandátech, příkazujících modlitby a kající projevy v dobách ohrožení, v zákazech přepychu, zábav a nevázaností a vedlo ke zvýšenému dozoru nad jejich soukromím.⁸⁷

V tomto duchu pokračuje i Napomínání vrchnosti Zikmunda z Púchova. Vrchnosti, duchovní i světské, přisuzuje zásadní odpovědnost za stav společnosti. Vrchnost má jít ve všem příkladem, dbát, aby poddaní žili ve víře, trestat a vykořeňovat zjevné hříchy. Jako překážku obrácení vidí autor především hříchy společností tolerované, osvobozené, hájené pod pláštíkem vydobytých obyčejů a svobod.

Více než pět stran textu věnuje autor hříchu, ve kterém vidí kořen hříchů ostatních, smilstvu. Kritika patří zejména městům, od jejichž úřadů „k smilstvu domové nepoctiví obecní a potom pro každý skoro hřích obzvláštní krámové a verštatové jsou vysazeni a všemi potřebami z důchodů senátorských opatření“.⁸⁸ Poukazuje na neblahé důsledky osvobození jednoho z hlavních hříchů v křesťanské obci, neboť smilstvo a pýcha jsou počátečními hříchy, poskvřujícími lidskou přirozenost. Jestliže někdo hřeší tajně, zodpovídá Bohu sám za sebe, ale veřejnou tolerancí k hříchu je zasažena celá společnost. A to nejen v duchovním smyslu, autor zmiňuje i praktické dopady jako je problém nemanželských dětí a další hříšné či zločinné aktivity, které se v okolí veřejných domů soustřeďují.⁸⁹ Vyzývá tedy k nápravě „skrz přísné a rozumné trestání a skrz dokonalou a ode všech přijatou reformaci: totiž v Církvi, správě světské a domě jednoho každého obzvláště“.⁹⁰

---

⁸⁶ Viz PÁNEK/TŮMA 2008, 154.

⁸⁷ Viz RATAJ 2002, 226–227.

⁸⁸ Kosmografie 1554, 556b–557.

⁸⁹ „mnoho poctivých žen a děveček se nakazí, a to skrz čarodejnice, hadačky, svodnice a jiné mnohé diábelské nástroje, ježto z takových nepoctivých domuov vycházejí...“ Kosmografie 1554, 557.

⁹⁰ Kosmografie 1554, 559b.

Tato reforma „shora“ by měla zamezit živelnému šíření reformace a dalšímu rozkolu v křesťanstvu. Za jeho pravou příčinu pokládá autor neutěšený stav společnosti a úpadek křesťanského života. Na sektáře a rebely pohlíží víceméně s lítostí a neupírá jim počáteční dobrý úmysl. Protože ale posláni vrchnosti je od Boha, vzpoura proti špatné vrchnosti a snaha brát spravedlnost do svých rukou jenom prohlubuje vnitřní rozvrat, i když je vedená touhou po lepším, „svatém“, způsobu života: „By se pak od vrchností poddaným co ubližovalo, nechce Bůh, aby se mstili, neb pro hříchy lidu srdce vrchnosti kam chce hejbe a jakž který lid toho zaslouží, takovou jim vrchnost dá, ale chce, aby se lidé v hříších poznávali, pokání činili, a k Němu obracovali,“ uvádí Zikmund z Púchova v kapitole Bouřka,⁹¹ věnované vzbouření proti Jeftachovi Efraimskému a o něco dále nabízí aktuální paralelu:

„A vrchnosti křesťanské jsou tím vinny samy, že tak mnoho rot, sekt a kacířů povstává. Neb hříchův zjevných nepřetrhují, pokání a hříchův odpuštění ustavičně zvěstovati neporoučejí, lidu obecného v kázni světské a duchovní nedrží, a tak velmi o věci božské jako o světské se nestarají, tak, aby v církvi, správě světské a jednoho každého hospodáře domě obzvláště, kázeň a bázeň boží byla. Protož leckdos, a zvláště z lidí hloupých, prostých a neučených, majíce těžkost nad hříchy a chtě dobrým oumyslem život bohobojný vésti, neuměje se v tom spraviti, ledajakés dobré skutky sobě ustanoví, z toho potom někteří jich následují a z toho pak se vespolek rotí až sekty z nich bývají. A čert jest chytřej lidí prosté zklamati a od takové dobré žádosti v žádost světa tohoto, nad nímž on kníže jest, uvésti [...] Příklad toho máme na věku nynějším, jak za takovou nedbálností a neopatrností rozličné sekty a roty v Germánii a zemi české skrz takové lidí hloupých a prostých dobré oumysly a skutky obzvláštní, všetečně vyvolené, v brzkém čase se rozmohly, z toho pak v pejchu d'ábelskou, světskou, různice a bouřky upadly, mnoho lidí urozených a znamenitých k posledku učením falešným zmámily...“⁹²

Pozornost autor obrací také k úkolům a působení duchovní správy i k prohřeškům proti jejímu poslání, které vidí zejména v jejím zesvětštění. Feudalizace církve byla příčinou jevů, které vyvolávaly pohoršení i náboženské konflikty: prosazování vlastních světských a politických zájmů, fiskalizace a komercionalizace církevní správy, zneužívání beneficií. Na vyšších místech církevní hierarchie dominovala šlechta, zachovávající si profánní způsob života. Vzdálenost mezi vyšším a nižším klérem se projevovala i chudobou nižšího, zvláště venkovského kléru, v jeho nepořádném životě a nedostatky

---

⁹¹ Kosmografie 1554, 611.

⁹² Kosmografie 1554, 611b.

v teologickém vzdělání. V části zvané O biskupství Bazilejském⁹³ se Zikmund z Púchova zmiňuje o nadaci císaře Jindřicha IV. místnímu kostelu, která pak byla rozchváčena kvůli světským zájmům zdejších biskupů. Kritikům církevního bohatství pak objasňuje, že takové obdarování nepatří osobám, ale je věnováno na náklady, které má církev při plnění svého poslání, například na studium a vzdělávání nadaných mladíků, podporu potřebných a almužny chudým. Správci však mají povinnost nakládat s ním podle boží vůle k prospěchu církve. Pokud se tak neděje, přicházejí vniveč nejenom hmotné statky, „ale také náboženství pravé křesťanské snadno by minouti mohlo“.

„A ta jest příčina, že předešli císařové lidi duchovní nad tak mnohými zeměmi a krajinami vrchními ustanovovali a jim knížata, hrabata, pány a jiné lidi urozené pod léno dávali: Totiž, aby lidé duchovní před lidmi sobě poddanými světskými tak světlem svým, tj. učením pravým a životem svatým, svítili, aby lidé vidouce na nich dary božské a skutky dobré Pána Boha, Otce svého nebeského, chválili a jich následovali [...] Jestliže by se pak kteří lidé duchovní tak nechovali a těmi statky, pro dobré církve křesťanské nadanými, jakž oznámeno nešafovali, ale toliko pejchu a lakomství světské s nimi provozovati a úřadův svých duchovních zanedbávati aneb je mrhati a rozptylovati chtěli, [...] tu jest již povinna vrchnost, jako kteráž takové nadání učinila, v to nahlédnouti, opatřiti a k skutečné nápravě přivésti, tak aby v církvi a obci křesťanské všecky duchovní i světské věci podle vůle boží dobře a pořádně se spravovali.“⁹⁴

Podobně v části zvané O hrabství Holandském a biskupství Utrechtském konstatuje: „Nebylo časův těch tak mnoho knížat a tak mnoho rozličných stupňův důstojenství světského, jako času nynějšího jest, mezi něž by země jako nyní rozdělena byla. Neb jakž biskupi pobožnost opovrhše na se přijali chytrost, lest, lakomství, žádost marné slávy světské, oddavše se na rozkoše tělesné a rozličné pompy a slávy světské, proměnivše svůj pobožný a duchovní život v holou a pouhou pompu, slávu a marnost světskou, protož se hned také všecky věci proměnili a naruby obrátili. Kterížto zle užívajíce bohatství svého již nestavěje příkladem svých předkův kostelův, klášterův a takové jako prvé lidí učených v nich nechovají, ale místo toho stavějí zámky, pevnosti rozličné, města, a to všecko během válečným proti nepřítelům svým [...] Krátce mluvě biskupi na větším díle proměnili se v knížata světská, rovně tak boje a války vedouce a takovou slávu a pejchu provozujíce, jako knížata světská, a k tomu nad králi a knížaty i světskými panujíce. Ale

---

⁹³ Kosmografie 1554, 296.

⁹⁴ Nicméně upozorňuje, že Bůh neukládá chudobu jenom duchovním, ale i laikům, protože křtem jsme všichni získali podíl na kněžství „Boha živého“. Ale tato chudoba duchem znamená být především oddán Bohu a sloužit Jeho Království, pak může být bohatství křesťanské věci užitečné. – Viz Kosmografie 1554, 296—296b.

zpočátku jest tak nebylo, aniž jest Kristus náměstkův takových po sobě míti chtěl, poněvadž království jeho z tohoto světa není.⁹⁵

Zikmund z Púchova vychází z raně novověkého chápání společnosti, založené na stavovské hierarchii, ve které byl význam každého stavu i sociální a právní status jeho příslušníků jasně vymezen. Protože uspořádání společnosti bylo odvozováno od božského řádu, považuje autor k jeho zachování za nutné respektovat jak obecné zásady křesťanského života, tak i povinnosti vyplývající ze společenského postavení, přičemž odpovědnost stoupá s vyšším místem společenského žebříčku. S obavami proto sleduje proměny společenských poměrů.

Nejvyšší místo sociální hierarchie zaujímala šlechta, která tvořila i politicky nejvlivnější skupinu. Přes šlechtické snahy uzavírat se přílivu nových členů, vzrostla v 16. století výrazně nobilitace měšťanů, zatímco zejména nižší šlechta byla postižena ztrátou své tradiční role ve vojenské službě i změněnými ekonomickými podmínkami. Měšťanská elita, jejíž sociální vzestup byl založen na obchodu a podnikání, případně umožněn vyšším vzděláním, se vymykala integraci do struktur feudální společnosti i jejího ekonomického systému a vymezovala se vůči jejím hodnotám. Svým ekonomickým rozmachem zpochybňovala výsadní postavení šlechty.⁹⁶ Podle Zikmunda z Púchova je šlechtický stav, Bohem ustanovený ke správě celé společnosti, nadán urozeností jako zvláštní kvalitou, která je navenek vyjádřena titulem. Tato výsada zavazuje být ostatním vzorem. „Abusus při docházení urozenosti“⁹⁷ jej znepokojuje stejně jako úpadek šlechtických ctností, protože devalvuje hodnoty, jejichž nositelkou má urozenost být:

„Času nynějšího stav rytířský k velikému zlehčení přišel, a to pro mnohé osoby nízké, které majížto toliko peníze hned erbův dosahují, ničímž hodným toho nedobývše, ani jaké statečnosti, jak jsou živí neprovedše. A nadto jakž dobrým rytířským lidem náleží, v tom stavu nestojí. A kdyby neměli bohatství, pro svou zpozdilost, hloupost a neumělost k ničemuž by se nehodili, ale rovně tak by od jiných potupeni byli, jako oni potupují jiné, jakkoli urozené a správné, protože jako oni statku nemají. K tomu také zlými a nenáležitými mnohých osob rytířských mravy a obyčeji stav tento se v potupu dává. Protož by vrchnost pilně v to nahlédnouti a to opatřiti měla, aby ten stav nehynul, ale vzhůru šel. A osoby aby se v něm tak, jakž na to sluší chovaly. A to proto, že vrchnost skrz statečnost toho stavu, času války i pokoje, mečem i radou rozumnou své věci spravuje.“⁹⁸

⁹⁵ Kosmografie 1554, 310b.

⁹⁶ Viz LUTZ 1997, 4–11 a JANÁČEK 1968, 132–155.

⁹⁷ Počátek stavu rytířského, viz Kosmografie 1554, 570.

⁹⁸ Kosmografie 1554, 292b. Jedná se o kapitulu Konstancia, v pokračování konstatuje: „Obec konstanská spravuje se společně od lidí urozených rytířských a městských obecních, však lidé stavu rytířského předek ve všem drží.“

Náboženská a společenská krize je zde popisována jako krize a úpadek morálky. Z pohledu, který pokládá za základ sociálního uspořádání božský řád, se krize společnosti musí jevit jako důsledek lidského selhání, neposlušnost vůči Bohu, hřích. Tomu odpovídá i představa o řešení. Náprava by měla spočívat v náboženské reformě sjednocující křesťanstvo ve víře i mravech. Tu by měl provést církevní koncil a po schválení stavy na říšském sněmu i v ostatních křesťanských zemích⁹⁹ měla být zaštitěna vrchnostenskou autoritou a udržována systémem pokut a trestů.¹⁰⁰ Význam církevní reformy je nahlížen jako předpoklad nastolení společenského pořádku.

Očekávaný církevní koncil zasedal v Tridentu v letech 1545-1547 a 1551-1552, ale až třetí sezení v letech 1562-1563 dospělo k úspěšnému závěru. Peripetie, které jeho svolání předcházely, i jeho průběh dávaly tušit, že příčiny krize jsou mnohem složitější než zlořády v církvi. Protože náboženství tvořilo obecný rámec soukromého i veřejného života a církev byla úzce spjata se společenským systémem, její krize nebyla vyvolána jenom demoralizací vlastního života, ale byla i projevem sociálních a politických konfliktů doby. Proto byly do výsledků koncilu vkládány různé naděje a odlišné představy o jeho prioritách a zaměření komplikovaly jednání.

Zásadní obroda církve předpokládala nejen odstranění nešvarů, daných zesvětštěním církve, či deformací náboženské praxe a kultu, ale i vyřešení teologických nejasností, vyvolané pluralitou pozdně scholastických náhledů na učení církve, které byly zdrojem zavádějících interpretací církevního učení. Politická potřeba císaře resp. katolických panovníků zabránit šíření reformace je nutila k intervencím ve prospěch urychlení reformy. Očekávali spíše praktická a disciplinární opatření než precizní dogmatické formulace. Snaha po obnovení jednoty pak vedla ke kompromisním postojům zohledňujícím specifika zemských církví. Také Zikmund z Púchova se domnívá, že zásadní věroučné otázky již církev vyřešila na předcházejících koncilech, základ víry je položen a přijat. Důraz klade na životní praxi, důsledný život ve víře a vymýcení zjevných hříchů. Nepovažuje však za nutné narušovat jednotu zvláštnostmi ritu, protože v nich podstata víry nespočívá:

„Dejž věčnej Pán Bůh, aby koncilium svaté křesťanské obecné držáno a všechny duchovní i světské věci na něm srovnány v jednotejnou formu a způsob podle zákona Kristova přivedeny a hříchové zjevné zastavení byli, neb jest toho potřeba veliká. Ač mnozí proti tomu jsou, jakoby se žádný takového koncilium dočekati moci neměl. Pravíce, že to není možná věc, a stvrzující to příkladem apoštolův, kteřížto jakž který národ tvrdé neb

---

⁹⁹ Viz Kosmografie 1554, 556.

¹⁰⁰ Viz Kosmografie 1554, 568b.

měkké šíje k přijetí víry Kristovy viděli, takových jim také ceremonií propůjčovali. Dokládajíce, že v tom všecka koncilia apoštolův následovala a toliko grunt víry Kristovy zakládala a na té skále potom rozličné ceremonie podle běhu časův, míst, krajin a osob propůjčovala. Rovně jako ve všech městech a zemích rozdílná práva mají a že všecka na jedinké spravedlnosti stojí a na ní se srovnávají.

Ač jest tak, že koncilia v Asii a Africe držená na větším díle ode všech církví evropských jsou přijata a zvláště vyznání víry concilium nicejského, kteréž se až posavád ve všech církvích každého dne zpívá, a ty ceremonie, ježto na témž concilium i na jiných mnohých ustanoveny byly, že se nezachovávají. Ale mně se zdá, a jest v pravdě tak, poněvadž jediná víra, jedinej křest a jednostejné ceremonie v církvi jsou vyměřeny a nyní, jako zpočátku teprva, na víru Kristovu obrázení a v ní vyučování býti nemáme, neb to již všichni dobře známe, toliko abychom skutkem toho dokazovati a podle vůle boží, nám již dobře známé, živi býti a tak pilně o věci duchovní pracovati chtěli jako o věci světa tohoto marné, že by o všecko dobré a jednostejné srovnání snadníčko býti mohlo...¹⁰¹

Koncil mohl přispět k reformě církve a dát směrnice pro její život, nemohl však zabránit rozpadu církevní jednoty. A po roce 1555, kdy bylo augšpurským náboženským mírem v říši zrovnoprávněno luterské vyznání, se již s opětným sjednocením nedalo počítat. Zaměřil se zejména na prohloubení té části tradičního učení, která byla protestanty zpochybněna, nenechal se však uzavřít do postoje protireformačního sebevymezení. Modernizace církve proběhla v duchu centralizace, racionalizace a unifikace správy, doktríny i náboženské praxe. Mnoha nepořádkům v církevní správě i pastorači bylo zamezeno. Stouply nároky na vzdělání kněží i zachovávání biskupských povinností, pozornost byla obrácena k řádu liturgie i k oblasti duchovní péče, která měla vést k osobnímu přijetí a prohloubení víry.

Uvedení reformy do života církve však probíhalo ve změněných náboženských a společenských podmínkách. Univerzalistický rámeček středověkého křesťanství se rozpadl. Západní křesťané byli rozděleni příslušností k některé z etablovaných církví: katolické, luterské, kalvínské nebo anglikánské, dogmaticky se vymezujících svým vyznáním víry – konfesí, a svázaných se státní mocí, případně se přiklonili k některému z řady vznikajících náboženských hnutí a sekt, majících nonkonformní postavení i charakter, neboť všeobecně převládla zásada, lapidárně vyjádřená heslem „Cuius regio, eius religio“, vyjadřující vrchnostenský nárok rozhodovat o náboženské příslušnosti poddaných. Evropa se nábožensky i kulturně rozdělila ve vyhraněné regiony vymezující se na základě odlišností církevního učení, liturgie i organizace. Státy se začínají

---

¹⁰¹ Kosmografie 1554, 555b–556.

konfesionálně profilovat, církve nabývají povahu církví státních, vyznání úlohu ideologií a stávají se nástrojem působení státu a jeho správy na život společnosti. Tento proces, nazývaný konfesionalizací, souvisel s utvářením novověkého státu. Snaha o formování společnosti na jednotném konfesijním základě byla spojena s politickým centralismem a doprovázena sociální disciplinací ze strany světské moci a vyjadřovala její absolutistické tendence.¹⁰²

3.2 „O Zemi české“

Popis Českého království nacházíme v kapitole O zemi české,¹⁰³ která je zařazena do knihy o německých zemích. V originále po úvodní části, která Čechy zeměpisně vymezuje a popisuje a seznamuje čtenáře s počátky osídlení, původem a povahou obyvatel a nejstaršími dějinami země, následuje stručná kapitola o Praze s přehledem významných měst. Podstatně rozsáhlejší část je věnovaná Chebu a Chebsku, Potom se píše o povýšení Čech na království, o českých knížatech a králich. Zvláštní pozornost je věnována husitství a dějinám náboženských konfliktů. Další kapitoly patří Moravě a Slezsku s Vratislaví. Pramenem byla Münsterovi Silviova Historie česká, popis Chebu přijal od humanisty Caspara Bruschia.¹⁰⁴

Překladatel tento pořádek vcelku zachoval, výrazně pozměnil pouze obsah některých kapitol. Münsterovu úvodní charakteristiku země a jejích obyvatel, zejména poznámku o jídla a pití milovných Češích, široce rozvádí, zatímco zmínku o husitství vynechal. Přepočoval i kapitolu o českých městech a Praze a genealogii českých knížat a králů doplnil o samostatnou a poměrně rozsáhlou část, věnovanou Ferdinandu I.¹⁰⁵ Zikmund z Púchova předpokládal, že sepíše druhý díl Kosmografie, který bude věnován Českému království, a Münsterův popis Čech doplňuje faktograficky většinou jen v detailech. Zatímco jeho zeměpisná charakteristika je ceněná, protože když pomineme zmínky v Kuthenově či Hájkově kronice, přináší první zprávy o geografii Čech v českém jazyce,¹⁰⁶ historické pasáže bývají považovány za nezajímavé, moralistní exkurzy za bezobsažné a zbytečné.

---

¹⁰² Viz LUTZ 1997, 62.

¹⁰³ Kosmografie 1554, 460b–475b.

¹⁰⁴ Viz TRÁVNÍČEK 1956, 8.

¹⁰⁵ Kosmografie 1554, 470–475b.

¹⁰⁶ Viz ŠIMÁK 1946, 2.

Čechy jsou zde vyličeny jako země po všech stránkách bohatá, díky zbožnosti a poctivosti předků nadaná nejen světským, ale i duchovním bohatstvím. Češi však své nadání nerozvíjejí a nestřídmým způsobem života kazí své duševní i fyzické přednosti, jimiž byli obdařeni:

„Národ český jest od Boha velikými dary přirozenými, vnitřními i zevnitřními, jako jeden obdařen, než se sami toho na sobě znáti neumějí a k tomu se skrz učení svobodná vésti dáti nechťí. Protož jiným národům hloupí podobní zůstávají. Kdyby národ český v jídle a pití mírný býti a učením svobodným rozum a mysl svou osvěcovati chtěl a v věcech válečných šlepečích předkův svých následovati, v bratrské vespolek lásce přebývající, národ by vlašský převejšil, kterýžto pro svou střídmost zdá se býti na světě nejmoudřejší.“¹⁰⁷

V tomto ohledu Češi nevybočují mezi ostatními severskými národy, ať jsou to Němci, Poláci či Rusové; všem je vytýkána nezdrženlivost, pro kterou zůstávají pozadu za jizžany, Španěly a Italy. Výčet neřestí nemá být oživením v rámci národopisného obrázku. Jsou jednak příznakem úpadku, a proto Jaroslav Pánek při této příležitosti zmiňuje tehdy rozšířenou descendenční teorii, která pokleslou současnost srovnává s minulým „zlatým věkem“.¹⁰⁸ Zároveň nestřídmost znamená také hřích a pohoršení, které na sebe přivolává boží trest. Například v kapitole O mravích a obyčejích nynějších Germánův po podobném líčení následuje naléhavé varování slovy sv. apoštola Pavla z listu Korintským o tom, že „ani cizoložníci, ani smilníci, ani v rozkošech pohřížení, ani kteří s pacholaty líhají, ani zloději, ani lakomci, ani ožralci, ani zlolejci, ani dráči Království božího dědictví nepřijmou“.¹⁰⁹ Na rozdíl od ostatních však „na Českém národu ožralství a zjevné kurevství může být zastaveno“. Kdyby žil český národ střízlivě, statečně a v bázni boží, byl by schopen dokonce přemáhat jiné národy a panovat nad nimi. Protože je ale malý, nebude-li vrchností „k střízlivému životu a k poctivému křesťanskému obcování veden“, hrozí mu, že nedokáže obhájit svou svébytnost a bude potlačen „od nestřídmých v množství velikém“.¹¹⁰

Charakteristika krále, jehož tu zdobí všechny křesťanské ctnosti, je kontrapunktem k zobrazeným poměrům. Obraz panovníka jako božího nástroje spolu s bájným dynastickým původem podtrhuje zvláštní význam a poslání Ferdinanda I. Český král je bohabojný a pobožný, v jídle a pití mírný a ve všem střídmý, pracovitý, spravedlivý, pečující o vdovy a sirotky. Své nepřátele přemáhá rozumem a silou, bedlivě se stará o věci

---

¹⁰⁷ Kosmografie 1554, 461.

¹⁰⁸ Viz PÁNEK 2007, 111.

¹⁰⁹ Kosmografie 1554, 204b–205.

¹¹⁰ Viz Kosmografie 1554, 461b.

obecní i blaho a potřeby svých poddaných, dobré vzdělává a trestá zlé. V čase, kdy je křesťanský lid sužován božími ranami, posílá Bůh také „krále tak ctného, šlechetného a svrchu jmenovanými ctnostmi a obcováním svatým osvíceného“,¹¹¹ aby zjednal nápravu a postavil se Turkům a jiným nepřátelům, seslaným pro hříchy poddaných. Zatímco u jiných hlav křesťanstva je možno vidět všelijaké nepravosti, Ferdinand I. nepřestává vést k dobrému ani své syny. Maximilián, jeho nejstarší syn je už voleným českým králem a „netoliko spolu s bratřími svými času toho dosáhl, v němž jest učením svobodným osvícen, ale také od nejzběhlejšího a nejsprávnějšího císaře římského, Karla V. strejce svého, v věcech válečných, v správách a jednáních největších vycvičen“.¹¹² Zvláštní význam a poslání Ferdinanda I. jsou podtrženy starobylostí jeho rodu a doloženy slovy Písma svatého. Habsburský rod je na světě nejstarožitnější, pochází totiž od Noema, „Noé od Adama a Adam pak z Boha“. Mnohé velké rody, jež vznikly z počátků „nizkých a chatrných“, rychle upadají, rodokmen Habsburků, s nímž nás autor seznamuje a vypisuje od Osirisa, vnuka Noemova, až do roku 1554, vzešel z kmene královského a trvá v něm dosud. Daroval-li Bůh Čechům takového krále, vidí v tom autor znamení, že jim ještě dává možnost k nápravě.

Část věnovaná Ferdinandu I.¹¹³ přesahuje 11 stran textu a králův mimořádný význam je zdůrazněn i na jiných místech Kosmografie. Nelze se tedy příliš divit podezření na arivistické pohnutky, které překladateli pozdější badatelé připisovali. Naproti tomu Jaroslav Pánek¹¹⁴ řadí Zikmunda z Púchova ke katolickým intelektuálům, kteří s obavami pozorovali krizi, v níž se ocitla česká společnost, a tváří tvář problémům své doby viděli východisko v pevné centrální vládě. Přimknutí k Habsburkům nebylo na překážku jejich patriotismu, naopak bylo spíš jeho výrazem. K podpoře habsburské politiky mohla vést nejenom konfesijní spřízněnost, ale jak upozorňuje Jaroslav Pánek, i zkušenost prvního protihabsburského odboje, v níž se ukázala neschopnost evangelické stavovské opozice konstruktivně přispět k řešení středoevropských problémů.

Zikmund z Púchova pokládá za příčinu úpadku české země a celého národa kacířství, jehož zdroj vidí v celkovém rozkladu křesťanského života. Znovu se zde objevuje myšlenka, která nás provází celým dílem: porušování řádu vede k jeho popření a odráží se v sociální nestabilitě. Z této perspektivy pohlíží autor i na náboženské hereze. Jednota víry pro něj představuje hodnotu nezpochybnitelnou partikulárními zájmy a právy. Tvrdí, že pravým odkazem předků nejsou náboženské svobody jimi vydobyté, ale jejich

---

¹¹¹ Kosmografie 1554, 470b.

¹¹² Kosmografie 1554, 470b.

¹¹³ Viz Kosmografie 1554, 470–475b.

¹¹⁴ Viz PÁNEK 2007, 118.

úsilí vést život v bázni boží. Schází-li národu duchovní a světské ctnosti předků, násilné lpění na zděděných právech přivede celé království ke zkáze:

„Ač chceme-li tím způsobem při svých starých svobodách zůstat, totiž abychom svobodu měli sekty rozličné v církvi svaté křesťanské obecné sobě vyzdvihovati a jak by se nám líbilo věřiti. A v hříších zjevných jako v smilství, ožralství, cizoložství, pejše, lakomství, utiskání, draní, nad nevinnými darův braní, v mordech, nespravedlivých soudech a tak dále v jiných proti božímu přikázání nepravostech, ježto jsou již na větším díle od lidu osvobozeny, co svině v blátě se káleti a s tím se vším dědicové života věčného, jímž se chlubíme, zůstat mohli. A to aby nám dostatečně utvrzeno bylo, že se Bůh na nás hněvati a ranám svým jako dotčené asijské a africké církve stíhati a sužovati nebude, tak aby meč, hlad, mor, Turek, různice, bouřky a jiné všecky domácí neřesti byly od nás odňaty a časové dobří, pokojní aby navraceni byli. Jestliže takových majestátův a svobod míti nebudeme, tedy nám svobody předkův našich k horšímu budou a na zkázu velmi rychle nás přivedou.“¹¹⁵

V moralizacích Zikmunda z Púchova se odráží konflikt mezi panovníkem a stavy, přerůstající z politické sféry do roviny náboženské. Byl vyvolán snahami Ferdinanda I. prosadit nový koncept panovnické moci, které narušovaly mocenskou stabilitu stavovského dualismu, na němž byl politický systém českého státu založen. Přestože se král volebním reversem zavázal, že bude respektovat volitelnost trůnu, neporušitelnost zemských práv i stavovských privilegií, ve skutečnosti se snažil omezení svého vlivu postupně eliminovat. Jako protiváhu stavovských institucí posiloval správní struktury i mocenský vliv panovnického dvora. Využíval slabosti a vnitřních rozporů stavovské opozice, která se nedokázala sjednotit na společném programu a centralizačním tendencím a vzestupu královské moci se pokoušela čelit právním konzervatismem,¹¹⁶ obhajobou svého právního postavení a výsad. Potlačení stavovského odboje roku 1547 a rozložení jednoty šlechticko-městské opozice využil Ferdinand I. k radikální změně poměrů. Sankcemi proti královským městům a jejich podřízením královské komoře zbavil tento stav politického i hospodářského významu a založil mocenskou rovnováhu na spojení s vyššími stavy.

Protože katolická církev jako možný a žádoucí spojenec panovnické politiky neměla v Čechách dostatečně vlivné postavení, stalo se zbudování jejího zázemí organizačního, materiálního i personálního součástí dlouhodobé koncepce Ferdinanda I. Tento záměr i představa ve víře sjednoceného království narážely na zcela odlišné pojetí stavovské politiky a byly zdrojem dalšího napětí. Odpor vůči posilování panovnického

---

¹¹⁵ Kosmografie 1554, 474.

¹¹⁶ PÁNEK 1982, 179–210.

centralismu se tak pojil s odporem proti náboženské unifikaci a nabýval charakteru boje za náboženskou svobodu.¹¹⁷

Zikmund z Púchova si uvědomoval politický rozměr napětí mezi konfesemi a rozpad církevní jednoty ho neznepokojoval pouze z náboženských důvodů. V konfesionalizaci politiky spatřoval nebezpečí oslabení loajality vůči společným zájmům Českého království. Obhajoval rekatolizační politiku Ferdinanda I. s nadějí, že působení habsburského rodu přispěje ke katolické obnově a náboženskému sjednocení země i ke konsolidaci společnosti, nutné nakonec i k efektivní obraně proti tureckému nebezpečí.

---

¹¹⁷ Viz VOREL 2005, 205–213 a PÁNEK/TŮMA 2008, 152–158.

Závěr

Kosmografie česká vznikla jako překlad Kosmografie Sebastiana Münstera roku 1554. Byla vydána na popud krále Ferdinanda I. jako dílo, které mělo být vyjádřením panovníkovy zájmu o rozšíření kulturního rozhledu a obecné vzdělanosti českých poddaných i propagandisticky podpořit jeho rekatolizační snahy.

V první části práce jsem se pokusila nastínit plán rekatolizačního postupu, který ujednal Ferdinand I. s představiteli pražské kapituly. Snaha sjednotit katolickou církev v českých zemích a zamezit tak pronikání reformačních směrů se netýkala pouze záležitostí organizace církevních poměrů, ale zasahovala do širší oblasti společenského života. Byla to otázka nejenom náboženská, ale i politická, a odrážela se i v panovníkově cílené politice kulturní. Vedle péče o vhodně orientované vzdělání byla věnována pozornost i působení tisku. Státní i církevní cenzura dohlížela nad domácí knižní produkcí i nad knihami distribuovanými ze zahraničí. Panovník i představitelé církve také podporovali díla, která mohla přispět katolické propagaci. Zvláštní pozornost byla věnována dílům, u kterých se předpokládal širší čtenářský ohlas. Patřila mezi ně také Kosmografie česká, která mohla vsadit na popularitu tehdejšího evropského bestselleru. Na vydání do té doby nejrozsáhlejšího českého tisku se finančně podíleli i čelní zástupci katolické šlechty.

Druhá kapitola je věnována významu zeměpisné a historické literatury v české společnosti poloviny 16. století. Dobový zájem o zeměpis a historii souvisí se šířením humanismu a odráží potřebu nově definovat obraz světa. Münsterova Kosmografie je prototypem díla, které vychází tomuto nároku vstříc. Proto jsem považovala za důležité věnovat pozornost změnám v koncepci překladu. Světová kronika jako zvolený rámeček kosmografie naznačuje i odlišný ideový přístup překladatele k světu a dějinám.

Těžištěm práce jsou potom úvahy a komentáře, které Zikmund z Púchova do svého překladu vložil a které vyjadřují jeho postoj k náboženské situaci a katolické reformě. Popisuje úpadek křesťanské morálky, soukromé i veřejné, podobně, jako to vidíme například v postilách a moralistních traktátech. Ukazuje, že právě veřejná netečnost k mravním zásadám podkopává autoritu světské i duchovní vrchnosti, která by měla být garantem jejich zachování. Spontánní snahy o nápravu náboženských poměrů se pak obrací proti společenským pořádkům, vedou k sektářství a náboženskému rozkolu. Protože autor o náboženství uvažuje především jako o zdroji a podpoře sociálního uspořádání, pokládá za samozřejmé, že náboženská a společenská reforma musí být vedena společným úsilím církve i světské moci. Zikmund z Púchova ještě doufal, že

odstranění nepořádků a reforma v církvi umožní náboženské znovusjednocení na základě obecně přijatého křesťanství, které pak bude působit jako pilíř tradičních společenských hodnot. Z tohoto hlediska pak posuzoval náboženskou i politickou situaci českého království. V popisu bohatství české země dal Zikmund z Púchova průchod svému patriotismu, vysoce také hodnotí potenciál českého národa. Avšak nedostatek vyšších ambic, nevzdělanost, nestřídmý život a morální úpadek, chybějící zřetel k společným zájmům, který spatřuje i v náboženské roztržitosti, vzbuzují jeho obavu o zachování národní samostatnosti, ze zkázy celého království. Panovnický centralismus směřující k prosazení jednotné vládní koncepce, přemáhající stavovský partikularismus ideově podpíraný zpolitizovanými reformačními směry mu byl zárukou konsolidace poměrů, otřesených sociálními i ekonomickými proměnami 16. století.

Prameny a literatura

Kosmografie 1554 — Sebastian MÜNSTER: Kosmografie česká. Praha 1554

Sebastian MÜNSTER: Cosmographie oder Beschreibung aller Länder... Basel 1550

BAĐUROVÁ/BOHATCOVÁ/HEJNIC 1987 — Anežka BAĐUROVÁ / Mirjam BOHATCOVÁ / Josef HEJNIC: Frekvence tištěné literatury 16. století v Čechách a na Moravě. In: Folia Historica Bohemica 11, 1978, 321–343

BECKOVSKÝ 1879 — Jan BECKOVSKÝ: Poselkyně starých příběhův českých. Díl druhý (od roku 1526-1715) svazek první. Praha 1879

BENEŠ 1994 — Zdeněk BENEŠ: Filosofie, metoda, kosmografie. In: DaS 2, 1994, 13–14

BOHATCOVÁ 1990 — Miriam BOHATCOVÁ / kol.: Česká kniha v proměnách staletí. Praha 1990

BOROVÝ 1873 — Klement BOROVÝ: Antonín Brus z Mohelnice, arcibiskup pražský. Historicko-kritický životopis. Praha 1873

ČERNÝ 1893 — František ČERNÝ: Kosmografie česká. In: Listy filologické 20, 1893, 444–463

ČORNEJOVÁ 1995a — Ivana ČORNEJOVÁ: Tovaryšstvo Ježíšovo. Jezuité v Čechách. Praha 1995

ČORNEJOVÁ 1995b — Ivana ČORNEJOVÁ: Jezuitská akademie do roku 1622. In: Dějiny Univerzity Karlovy 1347/48–1622. Praha 1995. 247–268

František DVORSKÝ: Dodatky a opravy k bibliografiím starších spisovatelů českých. In: ČČM 58, 1884, 304–306. / Časopis českého musea 52, 1878, 433–434

FEJTOVÁ 2005 — Olga FEJTOVÁ: Zeměpisná literatura v měšťanských knihovnách 17. století. In: Itineraria Posoniensia. Bratislava 2005, 339–352

FEJTOVÁ/PEŠEK 2001 — Olga FEJTOVÁ / Jiří PEŠEK: Obzor zeměpisné literatury na Novém Městě pražském. In: Documenta Pragensia 19, 2001, 211–224

FREIDHOF 1988 — Gerd FREIDHOF: Sebastian Münsters „Cosmographia“ und ihre Tschechische Bearbeitung. In: Studien zum Humanismus in der Bömischen Ländern. Köln/Wien 1988, 441–466

HANUŠ 1865 — J.J. HANUŠ: Písemnictvo české hvězdoslovné 16. století v knihovně pražské. In: Časopis Českého musea 1865, 306.

HAUSENBLASOVÁ — Jaroslava HAUSENBLASOVÁ: Intelektuálové na cestách. Kulturní okruh Ferdinada I. mezi Vídní a Prahou v První polovině 16. století. In: Documenta pragensia XXVII. S. 451–466

- HORÁK 1958 — Bohuslav HORÁK: Dějiny zeměpisu II. Doba velkých objevů. Praha 1958.
- HRUBÝ 1901 — Hynek HRUBÝ: České postilly. Studie literárně a kulturně historická. Praha 1901
- JANÁČEK 1968 — Josef JANÁČEK: České dějiny. Doba předbělohorská 1526–1547 I/1. Praha 1968
- JANÁK/HLEDÍKOVÁ/DOBEŠ 2005 — Jan JANÁK / Zdena HLEDÍKOVÁ / Jan DOBEŠ, Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost. Praha 2005
- Hubert JEDIN: Malé dějiny koncilů. Praha 1990
- JIREČEK 1876 — Josef JIREČEK: Rukověť k dějinám literatury české do konce XVIII. věku II. Praha 1876. 157–158
- KAŠPAR 1983— Oldřich KAŠPAR: Nový svět v české a evropské literatuře 16.–19. století. Praha 1983
- KAŠPAR/PEŠEK 1988 — Oldřich KAŠPAR / Jiří PEŠEK: Zprávy o Novém Světě v knihovnách pražských měšťanů předbělohorského období. In: Pražský sborník historický XXI, 1988, 5–15
- KAVKA/SKÝBOVÁ 1968 — František KAVKA / Anna SKÝBOVÁ: Husitský epilog na koncilu tridentském a původní koncepcie habsburské rekatolisace Čech. Praha 1968
- KOLÁR 1999 — Jaroslav KOLÁR: K typologii české historické prózy v období humanismu. In: Návraty bez konce. Studie k starší české literatuře. Brno 1999, 195–207
- Milan KOPECKÝ: Český humanismus. Praha 1988
- KREJČOVÁ 2005–2006 — Markéta KREJČOVÁ: „Kozmograffia česká“ a její ideové pojetí. In: Miscellanea. Oddělení rukopisů a starých tisků 19, 2005–2006, 60–71
- KRUECKEN 2004 — [http:// www.wilhelmkruecken.de/mercator/stemma4.htm](http://www.wilhelmkruecken.de/mercator/stemma4.htm) vyhledáno 3. 11. 2004
- KUBIŠTA 2006 — Albert KUBIŠTA: Konfesijní polemika – málo využívaný pramen k dějinám konfesionalizace. In: Opera historica II, 2006, 389–408
- KUCHAŘ 1969 — Karel KUCHAŘ: Mapy českých zemí do poloviny 18. století. Praha 1959
- LUTZ 1997 — Heinrich LUTZ: Reformation und Gegenreformation, München 1997
- MENČÍK 1888 — Ferdinand MENČÍK: Censura v Čechách a na Moravě. In: Věstník královské české společnosti nauk, 1888, 85
- MOCNÁ/PETERKA 2004 — Dagmar MOCNÁ / Josef PETERKA: Encyklopedie literárních žánrů. Praha/Litomyšl 2004

- PALACKÝ 1831 — František PALACKÝ: Náklad na vydání Kosmografie české r. 1554. In: Časopis českého muzea 1831, 438–440
- PÁNEK 2007 — Jaroslav PÁNEK: Praha a středoevropské metropole v Kosmografii české Zikmunda z Puchova. In: V komnatách paláců – v ulicích měst. Praha 2007. 103–118
- PÁNEK/TŮMA 2008 — Jaroslav PÁNEK / Oldřich TŮMA – Kol.: Dějiny českých zemí. Praha 2008
- PÁNEK 1982 — Jaroslav PÁNEK: Proměny stavovství v Čechách a na Moravě v 15. a v první polovině 16. století. In: Folia historica bohemia 4, 1982. 179–10
- PÁNEK 1990 — Jaroslav PÁNEK: Paměti českého šlechtice z poloviny 16. století. „Sarmacie“ Jana Zajíce z Házmburka. In: Folia historica bohemia 14, 1990. 17–36
- PEŠEK 1987 — Jiří PEŠEK: Měšťanská vzdělanost a kultura v předběllohorských Čechách (1547 – 1620). Kandidátská disertační práce. Praha 1987
- Eduard PETRŮ: Vzrušující skutečnost. Fakta a fantazie ve středověké a humanistické literatuře. Ostrava 1984
- RATAJ 2002 — Tomáš RATAJ: České země ve stínu půlměsíce. Obraz Turka v raně novověké literatuře z českých zemí. Praha 2002
- REJCHRTOVÁ 1991 — Noemi REJCHRTOVÁ: Příspěvek k diskusi o „koexistenci či toleranci“ náboženských vyznání v 15.-17. století. In: Folia Historica Bohemica 15, 1991. 443–450
- ŠIMÁK 2002 — Bohuslav ŠIMÁK: Mapa Zikmunda z Púchova a její původ. In: SČSZ 51, 1946, 1–9
- ŠMAHEL 2002 — František ŠMAHEL: Mezi středověkem a renesancí. Praha 2002
- TRÁVNÍČEK 1956 — Dušan TRÁVNÍČEK: Popis Čech v „Kozmograffii české“ od Zikmunda z Púchova. Zikmund z Púchova a jeho dílo. In: SČSZ 61, 1956. 7-20
- VLČEK 1951 — Jaroslav VLČEK: Dějiny české literatury I. Praha 1951
- VOLF 1925 — Josef VOLF: Dějiny českého knihtisku do roku 1948. Praha 1925
- VOREL 2005 — Petr VOREL: Velké dějiny zemí Koruny české VII. 1526–1618. Praha/Litomyšl 2005
- VOREL 2008 — Dějiny evropského světa 1453–1576. Historický obraz počátku raného novověku v pojetí Daniela Adam z Veleslavína, který českému čtenáři předložil v druhém českém vydání Kroniky světa Jana Kariona roku 1584. Praha 2008.
- WINTER 1940 — Eduard WINTER: Tisíc let duchovního zápasu. Praha 1940

